

FUND OG FORSKNING

BIND 60

2021

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 60

2021

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 60

2021

With summaries

KØBENHAVN 2021

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Den store julegås ankommer med *Julemandshæren* til Københavns Rådhus i 1974
(se side 273). Fotograf: Nils Vest. Tak til fotografen for tilladelse til
at måtte bringe dette fotografi.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se side 130

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:
Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-
review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog
i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Grafisk tilrettelæggelse: Narayana Press

ISSN 0069-9896

FORSYNET, GIFTERMÅLSPOLITIKKEN
OG DØDEN I LEILIGHETSDIKTNINGEN TIL
KØBENHAVNS BOKTRYKKER-KLAN GODICHE,
HØPFNER, BERLING OG MØLLER

AF
WALTER BAUMGARTNER

*Naar bandtes slige Baand i en Familie
Saa ofte og saa sterkt, som her befindes bundne?
Mon Forsyns Sporene ey deri være fundne?
Kan ikke en og hver dem tydelig nok see?*

I min undersøkelse av bryllups-, sørge- og gratulasjonsdiktene som ble skrevet til de fire største boktrykkerfamiliene i København under 1700-tallet tar jeg den notorisk undervurderte genren leilighetsdiktning på alvor på dens egne premisser. T. Vogel-Jørgensen f.eks. har hatt bryllups- og sørgediktene i hendene da han i 1941 skrev sin bok om Berlings forlag. Han betraktet dem som litterært verdiløse og nøyde seg med å ta navn og dato fra tittelbladene. “[S]aadanne Carmina, Eloger, og hvad man nu kaldte Udgydelserne, er som oftest uden al kunsterrisk Værdi, fade og flove (...) temmelig platte, (...) omstændelige og snørklede, [men de] giver i mange Tilfælde fortrinlige personalhistoriske Oplysninger.”¹ I anmerkningene siterer han to av de hundretalls dikt in extenso – de stammer da også begge, visstnok anonymt, fra Johannes Ewald. Sitatet belyser en fordømsfull holdning som lenge har preget litteraturhistorieskrivningen og forskningen, ikke bare i Danmark.² Jeg mener: Lest som litteratur, kan slike tekster gi verdifulle

¹ T. Vogel-Jørgensen, *Berlingske Tidende gennem to hundrede Aar*, bd. 1, 1949, kap. 2, fotn. 8.

² I bind 3 av *Dansk Litteraturhistorie*, København 1983, leser man om “Lejlighetsdigtningens udløb”, s. 367ff. For en kritikk av dens approach som også kan gjelde for bd.

opplysninger av en litt annen art enn rent historisk faktuelle. Relatert til sine spesifikke forutsetninger og rammebetingelser har de også sin egen estetiske verdi. Disse forutsetningene – det vil bli tydelig i det følgende – er at de er brukskunst og bestillingsverk, at diktene ikke var beregnet til å gis ut i navngitte samlinger i bokform, at de i det attende århundre har et publikum med basis i håndverket³ (ikke lenger først og fremst i aristokratiet og i dannelsesborgerskapet), og at deres retoriske faktur i prinsipp ennå er barokk. Mine spørsmål til tekstene er andre enn Vogel-Jørgensens, men jeg stoler på hans og Rasmus Nyerups, P. M. Stolpes, Camillus Nyrops, Harald Ilsøes og flere andres historiske arbeider om boktrykkeri i København. Jeg benytter meg av deres data når de poetisk stiliserte og diskrete tekstene så å si ber om det. De hjelper meg i dekoderingen av diktene. De leverer diktenes situative og kommunikative kontekst.

Min artikkel skal gi en presentasjon, beskrivelse, litteraturvitenskaplig analyse og en estetisk oppvurdering av et relativt vanskelig tilgjengelig litterært tekstmaterial. Det dreier seg om dikt som altså lenge ble avferdiget som smakløs og dårlig diletantisme, og for det meste bare ble behandlet summarisk. Her skal de nærleses. Ettersom mitt material omfatter nesten 100 år, oppstår det *en passant* en fragmentarisk familiesaga og historien om en 2000 år gammel genres siste fase. Familiesagaen, ikke den danske boktrykkens historie står i fokus. Den, og de involverte familienes liv og deres nettverk er kartlagt av historikerne. Det som her kommer fram er myke fakta av ideologisk og mentalitetsmessig natur. Diktene skulle levere en idealiserende overbygning over

4 se Sebastian Olden-Jørgensen, “Absolutismus und Kasualpoesie. Zur Funktion der politischen Gelegenheitsdichtung im dänischen Frühabsolutismus 1660-1699”, i Walter Baumgartner (Hg.), *Ostsee-Barock. Texte und Kultur*, Berlin 2006, s. 153, og i *Poesi og politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*, 1996, s. 9-13 og s. 111. I *Dansk litteraturs historie I, 1100-1800*, ed. ved Klaus P. Mortensen og May Schack, København 2007, nevnes genren ikke i det hele tatt. Ole Riber Christensen et al., *Barokkens Lejlighedsdigtning. En antologi*, 1973 dokumenterer kanoniserte 1600-talls forfattere, og den har en bra, kort diskusjon av genren og forslag til dens analyse i etterordet. Sune Auken diskuterer problematikken i *Eftermæle: et studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*, 1998, s. 16-19 og s. 50f. Om barokken som “prügelknabe” og nyere trends i litteraturforskningen se Torben Jelsbak, “Barokken i dansk digtning. En receptions historie”, i *Danske Studier* 2019, s. 86-119.

³ Avise Kontoiret ved Gammel Strand 1 gav 1775 ut et hefte av Niels Prahll med plagiat-tittelen *Sorrig og Glæde og Alt hva som vandrer tilhobe* med bryllups, gratulasjons- og sørgedikt. Adressatfortegnelsen gjenspeiler denne utviklingen.

livets og yrkets harde realiteter. Man kunne si: en festdekorasjon ved spesielle anledninger som bryllup (kjærlighet med stort K og antikke guder); svenneprøve/"postulat" (yrkesstolthet, ære, status); begravelse (*de mortuis nihil nisi bene*). Religion i form av alt mer abstrakte flokklær danner en horisont for disse undergenrer av leilighetsdiktningen. Alt dette er eksplisitt og implisitt fremstilt i barokkens retorisk-poetiske lærde kunstspråk, dvs. sentralt for forståelsen er regelpoetikken (Opitz, Kindermann, Harsdörffer m. fl.), topikken og emblematikken, motiv- og formrepertoaret med en *inventio*-lære som hjelper forfatterne til å finne de for tilfellet passende skabeloner og klisjéer, tatt fra Bibelen og den klassiske litteraturen. Genren er grunnleggende affirmativ, den har en hyperbolsk apologetisk og panegyriske karakter. Jeg benytter meg av noen sentrale fagbegrep fra barokkens retorikk og poetikk i beskrivelsen av tekstene. Det skal forhindre at tekstene mine vurderes etter kriterier for "Goethe-Lyrik", for ikke å snakke om den såkalte sentrallyrikken.

Mengden av overleverte leilighetstrykk er enorm. I Sverige regner man f. eks. med opptil 100.000 dikt. Samlingen "*Vitae pomeranorum*" på universitetsbiblioteket i Greifswald består av ca. 12.000 trykk med flere dikt per trykk. Klaus Garbers og Martin Klökers mangebinds inventarisering av leilighetsdiktningen (*Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*) registrerer bare i Baltikum og Polen 18.900 trykk. Hvordan kan en analyse av denne genren noensinne være representativ? Hvordan kan man begrense materialet for en praktikabel behandling? Stina Hansson velger mekanisk ut syv decennier for å fremstille den svenske bryllupsdiktnings historie. Andre forskere behandler enkelte "interessante" dikt. Noen holder seg til leilighetsdikt av kanoniserte forfattere som fins i bokutgaver. Jeg har i mine arbeider gått ut fra forskjellige korpus. F. eks. forsøkte jeg å gi en oversikt over byen Lübecks bryllupsdiktning fra 1600-tallet til vår tid; eller jeg har skrevet om et enkelt svensk-tysk bryllup i Stralsund 1696, der det fins overlevert spesielt mange dikt, bl.a. en hel diktsuite av Gunno Eurelius Dahlstierna som ikke inngår i hans *Samlede Dikter*; eller jeg har behandlet svenske og platt-tyske bryllupsdikt på dialekt. Jeg ga ut en kommentert antologi med ca. 160 dikt fra 200 års pommersk bryllupsdiktning, valgt ut fra samlingen *Vitae pomeranorum*. Et annet arbeide behandler Carl Michael Bellmans bryllupsdiktning.

I den foreliggende studien har jeg altså avgrenset korpus til dikt dedisert til en krets av boktrykkere i København på 1700-tallet. Jeg fant diktene på gamle UB i Oslo i en samling som de hadde fått fra det Kgl.

Bibliothek i København ved det norske biblioteks grunnleggelse år 1811. Når jeg kontrollerte og supplerte denne kildegruppen i København viste det seg, at boktrykkerne Høpfner og Nic. Møllers halvbror, vinhandleren Johan Erik Glasing, hadde samlet leilighetstrykkene som var adressert til dem og deres slektninger og innbundet dem. Disse bindene og mange enkeltrykk ligger på Det Kgl. Bibliotek i København. Dette gav meg et kildegrunnlag – ca. 265 dikt – for en overskuelig, og i sin bevisste og nødvendige begrensning (og tendensielt også utover den) representativ karakter – og en fortelling. La meg begynne med den nå.

I. Man gifter seg til et trykkeri. Fra Københavns brann 1728 til Ernst Henrich Berlings trykkeri 1733-1755.

Da en tredjedel av Københavns indre by ble ødelagt av den store brannen oktober 1728, tapte 7 av i alt 9 boktrykkere husene med trykkeriene sine. En av dem var:

Den Ædle Højagtbare og Konst-erfarne

**Hr. Johann Jørgen
Høpfner,**

Borger og Vel-meriterede Universitets Bogtrykker
her i denne Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhavn,

Og

Den Ædle, Gudfrygtige og Dyd-Elskende

**Madame,
Mad. Catharina Maria
Høpfners,**

Med Deres Elskelige og Yndige Poder (...)

Trykket med denne barokke adressen er fra november 1729.⁴ Øverst står et motto fra Job I,21: “Herren gav, Herren tog: Herrens Navn være lovet.” Etter adressatenes navn står det at bibelordet skal bli “betraktet” etter at familien “ved HERRENS Hielp og Bistand” var kommet “Udi eget Huus og Boelig” igjen. Gratulasjonsskriftens avsender gjemmer seg i formuleringen “af DERES ydmygeste Tiener, som om Huusets Næring, Velstand, Lykke og Velsignelse GUD Daglig Paakalder og Beder.” De fete bokstavene er initialene til Daniel Pauli, Bogtrykkersvend, som var en av Høpffners ansatte.⁵ Folio-ettbladstrykket er typisk for mange av leilighetstrykkene fra barokken til ca. 1750: En pompøs tittelside, et dikt over de to innsidene, og det avsluttende “*Votum*” på baksiden. Diktet har barokke trekk: Bibelsitatet og dets *amplifikatio* og *applicatio* som gjentas lett variert, ledemotiv- eller refrainmessig, tre ganger i teksten, fremhevet med fet trykk. Teksten følger det klassiske retorikkens komposisjonsskjema som går fra motivet (*inventio*, her bibelsitatet, passende til anledningen: tapet av huset) *in genere* til dens *applicatio*, motivet *in specie* (Høpffner-familiens skjebne). Teksten oppviser den obligatoriske *captatio benevolentiae*: “Til at beskrive meer, min Geist er alt for ringe (...) Jeg hermed slutter (...)/ Ganske eenfoldelig; (Jeg ikke stort kand prale,/ Det ikke Moden er udi mit Fædre-Land)”. Det siste kan tyde på at Pauli var tysk, som Høpffner. Når det gjelder *ornatus* legger man merke til et ekko fra folkevisene gjennom verbene “gange”, “monne” og “maatte”. Og en vakker klimaks: “Ja, det vi her med Fliid, med Uroe, Sveed og Møje// (...)” Setningen fortsetter med en ramrende metafor: Det vi har samlet på skal, som hadde det tatt “Vinger paa (...) flyve hastig bort” – altså som aske og røk tatt av vinden! Meget presist, både konkret og metaforisk står det litt senere at det har “slet smeltet hen”. Det sier man om en formue; og her består en viktig del av formuen, nemlig produksjonsmidlene, faktisk av trykkeriets blytasser! Med sin konkrethet og realisme forøvrig, er diktet ellers atypisk for genren og den valgte versformen aleksandriner (også kalt heroiske vers!). Trivialiteter som ulykkens eksakte datum nevnes, og at Herr Høpffner med kone og barn måtte overnatte “Udi en Hauge [= have]

⁴ Nasjonalbiblioteket Oslo, NA/ A a 2160/30, nr. 105. Kapslene med denne samling (2160/28ff.) er merket med bokstavene A til L som jeg i det følgende benytter som identifisering. Her: A: 105. A til D er digitaliserte. I Det Kgl. Bibliotek i København fins de samme trykkene og flere til, sml. *Biblioteca Danica* III. Se også fotn. 7.

⁵ Oppløsningsforslaget for initialene er Harald Ilsøes, se *Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1800*, 1992, s. 115.

der var ikke Øll og Brød”. Det regnet inn, så at “disse Yndig PODER/ Maat’ raabe: Ach! Jeg er saa vaad, min søde MODER!” Til slutt skaffet “Dog den Allmægtig GUD, som Sine ej forlader,/ (...) Dennem da et lidet Huuse-Lye/ Hos Madam Hollmans, her i Residentze-Bye.” Og et år senere altså: “Nu HERREN har igien et TRYKKERJ os givet.” Diktets forfatter snakker om “oss”. Han er medlem av “das ganze Haus” som Luther henvender seg til i hustavlene sine: kone, barn, ugifte slektninger, tjenestefolk og lærlinger i håndverksbedriften.⁶ Ordet “Huus” er ofte fremhevet i rødt og med større typer på trykkenes tittelside. (Til Georg Christoph Berlings andre ekteskap 1772 skriver lærlingene om den nye husmoren: “Hun vil des vissere Hans Huus og se tilgode/ (...) Hvoraf vi Lærlinger os og kan godt formode:/ Saa til Lykønskninger til dem vi have Ret.”⁷)

Pauli heroiserer pliktskyldigst, men litt plumpt sin patron med en heltereplikk; en av de gangene Job-mottoet gjentas, står det:

De Ord jeg hørte, da Hr. HÖPFFNER maatte gange
Fra Huus samt Trykkeri og Bøger, Hierte-bange

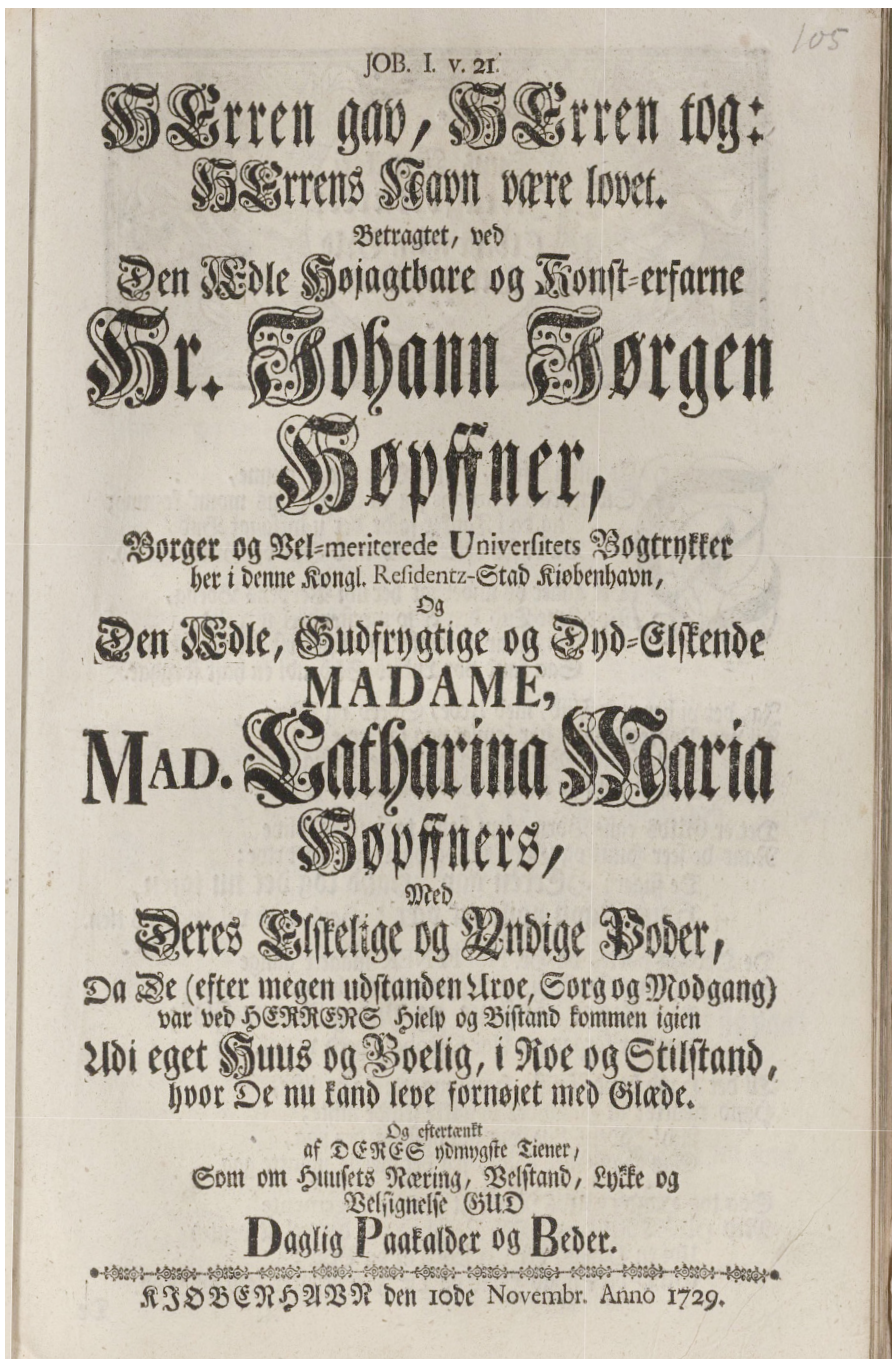
Med kiære Hustrue og Yndig Børne-Flok;
Det var forgangen Aar October, ved vi nok.

Brannforsikring eksisterte ikke, den ble først opprettet noen år senere. Høpffner fikk et lån av Ludvig Holberg for å bygge opp trykkeriet sitt igjen i Skindergade, rett overfor Vor Frue Kirke. Han fikk anbrakt innskriften “Hvad Ilden har fortæred/ Har Gud igjen foræred” over porten.

Høpffner var kommet fra Tyskland og hadde arbeidet i Jørgen Matthi-

⁶ Begrepet “das ganze Haus” fikk gjennomslagskraft i Otto Brunners formuleringer: “Das ‘ganze Haus’ und die alteuropäische ‘Ökonomik’“, i: *Neue Wege der Verfassungsumd Sozialgeschichte*, Göttingen und Zürich 1956, s. 103-127. Den vedvarende debatten og forskningen omkring huset, familien og ekteskapet holdt fast ved Brunners begrep, men kritiserte hans oppfatning av mannens absolutte patriarkalske herrskap og av husets autonomi. Ikke minst våre boktrykkere-hus viser at kvinnene var viktige partnere i et funksjonalt komplementært arbeidsfelleskap (Heide Wunder). Sml. om denne debatten bl.a. Joachim Eibach und Inken Schmidt-Voges (Hg.): *Das ganze Haus in der Geschichte Europas*. Ein Handbuch, Berlin/ Boston 2015. Se også kapitlet 8: “Die ‘Moral Economy’ des deutschen Handwerks im 18. Jahrhundert”, i Griebinger, som fotn. 16, s. 426-456.

⁷ I, nr. 92. Kildehenvisninger med romersk I eller II plus nummer henviser til en samling Lejligheds-Vers av J.E. Glasing, anlagd 1788: I. Glædes-Vers, II. Sørge-Vers, på Det Kgl. Bibliotek.

Tittelside til Hr. Johann Jørgen Høpfner, "Herren gav, Herren tog", Trykk: Høpfner, forf. D P B. 10de Novembr. 1729. Trykk: Høpfner
Oslos Nasjonalbibliotek A: 105.

assen Godiches trykkeri. Etter Godiches død giftet han seg med enken, Godiches hustru nr. 2, Maria Catharina Meyer, og overtok trykkeriet 1720. “Giftermaalet i denne gamle kjøbenhavnske Bogtrykkerfamilie har maaske lagt Grunden til hans Formue”, skriver P.M. Stolpe.⁸ “Poderne” som nevnes i diktet var fra konas andre og det aktuelle ekteskapet, 4 hhv. 2 barn. Han tjente godt med penger i årene etter brannen, trykte bl.a. Holbergs *Danmark Riges Historie* og *Den Danske Skueplads*. Han ble direktør for det Kgl. Hoffbogtrykkeri i tillegg til at han var 1. Universitetbogtrykker fra før. Og han skaffet seg privilegier for en avis og en almanakk. Svennene hans beklaget seg over de tyranniske laugtradisjonene han hadde med seg fra Tyskland⁹ – det står det selvfølgelig ikke noe om i diktet. 1743 besto hans “Huus” av familien, 14 svenner og 5 drenger. 1748 oppga han at han måtte skaffe levebrød for 34 mennesker – han må ha eiet byens største boktrykkeri. Pauli ivaretar altså samtidig sine egne interesser, når han i det avsluttende *votum* ønsker sin sjef at han må være “Velsignet tusind fold med Næring/ (...) Saa Momus maae derfor af Hue og Sandse gaae”.

Et av stebarna og lærling hos Høpffner var Andreas Hartvig Godiche.¹⁰ Han kjøpte seg et eget hus og trykkeri av morsarven og kunne gjenopprette Godiches trykkeri som faktisk hadde eksistert siden 1660. Hans stefar, konkurrent og nabo i Skindergade, ble så å si hans svigerfar, siden Andreas Hartvig 1736 giftet seg med en datter av rådmann Høpffner fra Haderslev – hun var også medlem av “huset”. Fra 1753 fins et trykk med gratulasjon til deres 17. bryllupsdag.¹¹ Avsenderne er hans trykkeris samtlige “Kunstverwandte”, dvs. svennene. Diktet er på tysk. Folio-trykket – bortsett fra tittelsiden – ser moderne ut. Aleksandri-nerne er delt opp i firelinjers strofer, satt med relativt små typer, med små kroner som vignetter mellom strofene. Billed-frisen over diktets begynnelse er et stort kobberstikk med to hyrdinner og en hyrde som

⁸ P.M. Stolpe, *Dagspressen i Danmark*, Bd. III, København 1881, s. 111.

⁹ Se Ilsøe, s. 112f. Sml. også Henry Hellssen, *Foregangsmanden Ernst Henrich Berling*, 1958, s. 31f.; videre Jørgen Bang, *Fra Godiche til Schultz. Bogtrykkeri og forlag i 300 år 1661-1961*, 1961. Utførligst er informasjonene om de boktrykkerfamilier som det følgende handler om og om deres historiske kontekster i Camillus Nyrop, *Den danske Boghandels Historie, Anden Del*, København 1870.

¹⁰ Om familien Godiche se Emil Selmar: “Bogtrykkerslægten Godiches Historie i Omrids”, i *Aarbog for Bogvenner VIII*, 1924, s. 8-30; videre Jørgen Bang, *Fra Godiche til Schultz. Bogtrykkeri og forlag i 300 år*, 1961.

¹¹ B: 51

synger og spiller mandolin og fløyte i et arkadisk landskap med to lam. Avslutningsvignetten er ennå nesten barokk, men med en assymetrisk floral ramme. I medaljongen ser man en fjord med omgivende kyst og et kirketårn, på himmelen skyer og en sol, i den igjen en krone, et øye og et øre.¹² Teksten konstaterer først i allmenhet at “Die EHRE stammt gewiß von Redlichkeit und Tugend”. Og dyden gjør mennesket verdig til en krone, noe som også motto-strofen sier.¹³ Det “Wohledles Paar”, jubilantene, er et bevis for “diese Wahrheit”. Herren har velsignet dem, men:

Zuweilen hat er EUCH mit Lieb und Huld begegnet,
Zuweilen aber auch, mit Drangsal und Verdruß.

Gratulantene nevner at paret har 7 barn og at det “schon in die Achte blickt”.¹⁴ I *votum* forsikrer gratulantene husets patriark at de er “von Freundschaft ganz entzündt”.¹⁵ Til gjengjeld håper de at sjefens trofasthet må bestå mange år framover “Mit Segen, Glück und Wohl, Gesundheit, Fried und Ruh”. “Herr **Godiche**, und dessen **Haus**” er typografisk framhevet i nestsiste vers! En verslinje til, også den aksentuert med stilfiguren klimaks, nevner den lutherske triaden som står for “hele huset”: “Im Haus, am Tisch, im Bett”. Godiche gjorde det bra. 30. august 1748 stod det f. eks. en lang, omstendelig bekjentgjørelse i Kiøbernhavns Postrytter:

Ligesom vor Nation udi i vår Tid har fået så stor Smag på de galante Videnskaber i Almindelighed, som den nogen Tid før har haft, så er og det galante franske Sprog i Særdeleshed kommet i synderlig Estime (...). De hidindtil udkomne [læremidler i fransk] have ikke givet Publico Satisfaction. De have enten været urigtige eller ufuldkomne. Derfor har Bogtrykker A.H. Godiche,

¹² Landskapsbildet virker typisk dansk. Se Ilsøe. Ill. s. 129 og kommentar s. 290.

¹³ Mottoets forfatter har jeg ikke kunnet identifisere. Strofen ligner med hensyn til versformen og utsagnet Albrecht von Hallers berømte lange dikt “Über die Ehre” fra 1728.

¹⁴ I et sørgedikt for A.H. Godiche, 1769, (F: 22) står det at han hadde 3 sønner og 2 døtre og at 2 sønner døde før ham. Kanskje ble to missfødsler ikke medregnet her.

¹⁵ Det er ikke sikkert at A.H. Godiche var like streng som Høpffner, men håndverkernes forhold til lærlingene og svennerne var svært autoritært og ikke sjelden håndgripelig. Se bl.a. Friedrich Lenger: *Sozialgeschichte der deutschen Handwerker seit 1800*, Frankfurt a.M. 1988, s. 13-18.

boende i Skindergade næst ved Vor Frue Skole, søgt at rydde denne Vanskelighed af Vejen (...).

Videre nevnes fra trykkeri-forlagets program: Luthers skrifter, en samling predikener som hadde blitt holdt for den kgl. familien og Hübners geografi i tre bind. Til slutt står det: "Catalogus på adskillige gode og nyttige Bøger fås gratis."¹⁶

Den gamle Høpffner ble etterhvert en slags "Übervater" eller stamfar – enten som far, pleiefar, stefar, onkel eller svigerfar. Vi så at hans stesønn Andreas Hartvig Godiche giftet seg med Høpffners niese Anna Magdalena.

1731 fikk en ung tysker med navnet Ernst Henrich Berling arbeid hos Høpffner. Også han var nå medlem av dennes "Huus". Berling var født i Lauenburg. Han giftet seg med Andreas Hartvig Godiches søster Cecilie Christine, en av Høpffners 4 stebarn, også "et godt parti".¹⁷ Godiche og Berling ble svogere. Når Berling startet et eget boktrykkeri 1733 var de – og gamle Høpffner – konkurrenter, hhv. de delte segmenter av markedet og avisprivilegiene opp innenfor familien, visstnok ikke uten arvestridigheter og konkurransekamp.¹⁸

Berling var nabo til Holberg i Store Kannikestræde, ikke langt fra Høpffner og Godiche i Skindergade, Godiche siden 1743 også i Store Kannikestræde. Han startet med å utgi Kingos *Forordnede Psalmebog*, senere ga han bl.a. ut Defoes *Robinson Crusoe* og framfor alt mange titler – 20 i alt, delvis med forlagsrettighetene – av Holberg. Han ble hoffboktrykker, og 1748 kjøpte han et avisprivileg og startet det som senere kom til å hete *Berlingske Tidende*. I 1743 hadde han 7 svenner og 5 lærlinger og 3 presser som sto i huset.¹⁹ Ved hans død 1750 etterlot han en stor formue og 7 umyndige barn. Hans kone og et av barna hadde dødd samme år. Den eldste sønnen, Johan Christian, tok svenneprøven 1752. Han var da 17 år og måtte vente til 1766 med å overta bedriften, sammen med sin bror.

¹⁶ Nyrop II., s. 311f. Ilsøe, s. 263f. gjengir listen av restopplaget hos Godiche etter foreningens likvidasjon 1781. I de 35 hovedsakelig vitenskaplige og religiøse titler fins her bl.a. emner fra Agerdyrkning til "Himmelnøgel til Guds Skatkammer", "Levninger af Middelalderens Digtekunst" og Albrecht von Hallers "Usong, en østerlandsk Historie".

¹⁷ Se Hellssen, s. 33, og om Berlings arvesak med Høpffner etter hennes mors død, s. 61.

¹⁸ Sml. Hellssen, s. 61 hhv. T. Vogel-Jørgensens Appendix, s. 113 og 131f.

¹⁹ Sml. Ilsøe, s. 124. Om Berling-familien se T. Vogel-Jørgensen.

II. Håndverkets ære som symbolsk kapital. Laugets ritualer

Fra trykkeriet “Andreas Hartvig Godichens Schriften” fins et gratulasjonstrykk til bestått svenneprøve og mottatt “Postulat” fra 1754 på tysk. Fem svenner ønsker kollegene sine, Nicolaus Ackerberg og Johann Friedrich König, til lykke.²⁰ Tittelsiden har symmetrisk, pompøs barokk typografi og layout. Overskriften lyder: “Die durch die Buchdruckerkunst über die Unwissenheit siegende Wahrheit”. De to adressatene blir kalt “Der Buchdruckerkunst rühmlichste Ergebenen”. En stor floral frise i rokokko-stil er satt foran diktet, Mottoet er av den tyske forfatteren, F.S. Bock.²¹ Diktet har 8 strofer à 4 jambiske vers. Sluttvignetten viser Hermes bøynd over en jordklode. Boktrykker-håndverket kalles altså for kunst, utøverne for “Kunst-Forvandter”. I vårt dikt betones det i 4 strofer at vi har med kunst å gjøre. Først gjorde skriftens oppfinnelse det mulig at “Erkenntnis” i det hele tatt kunne bli tenkt. Men “des weisen Schöpfers Schluß” og “die Vorsicht”, dvs. forsynet, førte til at mennesket senere kom på dette med “Press und Ball”, dvs. trykkpressen og det verktøy man anvendte til sverting av trykkplatene. Nå kunne “das Licht der reinen Lehre”, Luthers lære, som en sol stige opp – med globale følger:

Dies fürchtet die verruchte Schaar,
Die Orient mit Lügen füllet (...)/
Muß, wenn der Wahrheit Kraft bekannt,
Sich doch dem Untergange neigen.

Med litt velvilje kan man kanskje i denne sjåvinismen også se en reverens for opplysningstanken. Men i grunn har vi å gjøre med gamle topoi fra Gutenbergs tid.²² De to siste strofene er rettet til adressatene: “Freunde!” De er nå takket være sin flid (og tålmodighet overfor de

²⁰ J: 1

²¹ Sitatet har jeg funnet i Friederich Samuel Bocks tidsskrift *Der Einsiedler*, Königsberg, 18. 5. 1740. Det er tatt fra en lang ode som står i begynnelsen av en historisk fremstilling av boktrykkeriet.

²² Sml. Kapitlene “Der Buchdruck als Quell göttlicher Weisheit”, s. 147ff., “Der Buchdruck als allerletztes Geschenk Gottes”, s. 159 og “Deutschland gebührt für alle Zeit der Ruhm”, s. 192ff. i: Michael Giesecke, *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*, Frankfurt a.M. 1991.

Bildfrise med trykkeri-verksted. Bryllupsdikt til Georg Christopher Berling og Maria Catharina Godiche, 11. desember 1766. Forf. T. L. Borup. Trykk: Samling Glasing I, Nr. 35.

Det Kgl. Bibliotek. Danske Samling.

i laug et obligatoriske trakasserier!) blitt venner og elsket av alle som eier forstand og dyd. De nye kollegaer ønskes fremgang i yrket, og at de også i fremtiden måtte føle seg knyttet til sine gamle læremestere med “wahres Freundschaftsband”.²³

Slike gratulasjonsskrifter til boktrykkerpostulatet fins det mange av. De har sitt eget repertoar av *inventiones* eller topoi og skal erindre de nybakte svennene om håndverkets/kunstens historikk og tradisjon samt styrke deres yrkesetos og yrkesstolthet. Det er mye snakk om “Ære” og “Ehrbar-

²³ De pseudofamiliære forholdene og laugenes gamle sosiale ritualer og interne statusforskjeller, med religiøse innslag (“Orden” som munke-orden! Svennene hadde ikke lov å gifte seg!) var typiske for “the embedded economy” i “das ganze Haus”. I vårt tidsavsnitt ble de mer og mer dysfunksjonale i overgangen fra stands- til klassesamfunnet. Sml. Andreas Griebinger, *Das symbolische Kapital der Ehre. Streikbewegungen und kollektives Bewusstsein deutscher Handwerksesellen im 18. Jahrhundert*, Frankfurt/M., Berlin, Wien 1981, Kap. 8, s. 426ff.

keit”, noe som da også var svært viktig i laug-lovene.²⁴ Gutenbergs for-
tjeneste blir fremhevet. Noen ganger også Oporins, Jansons og Elzevirs;
en gang blir Faust tildelt æren av å ha oppfunnet boktrykkerkunsten.
Iblant blir kinesernes innsats på området nevnt, iblant blir den benektet.

1752 i et trykk av “endeel gode Venner” med storfolio(!) tittel- og
sluttside til Johan Christian Berlings “vel overstandne Discipline” og
“solenniter optagelse” i “den Ædle Bogtrykker-Kunst”²⁵ heter det:

Den Kunst, hvoraf Chinesen brammer,
Som den hans Hierne-Foster var,
Men af Europæ Vid udstammer
Sin Føde-Stavn ved Rhinen har,
Hvor mangan een er ey ved den
Til Ærens Top opstegen hen?

Vitenskapens spredning og de lærdes ry er avhengig av at deres skrifter
trykkes! Også her er Æren det sentrale begrepet. Den kan vinnes på
forskjellige måter: i Mars’, Minervas eller Apollos tjeneste. I Minervas
tjeneste spilles ikke blod, hun har for sin sønn “I Fred en Krone lige
skiøn”.²⁶ På denne unge mannen ligger selvfølgelig et ekstra stort an-
svar, han er arvingen av Berlingske Tidendes grunnlegger, og skal senere
overta bedriften, etter at faren døde allerede 1750:

Du Afkom af en Dydig Fader,
Som denne Kunst har Ære bragt,
Mag sa, Du ey Hans Vey forlader,/

Giv stedse paa Hans Fodspor agt!

Han formaner til ikke å hvile på laurbærene, men å øke fliden sin, “Paa
det Minerva Dig for Søn/ Maa kiende, og meddele Løn.” Naar han
elsker “Kunst og Dyd” vil han smykkes “Med Lærdes Gunst og Læges
Agt;/ Gid Himmelen lade det saasom vi Ønske, skee,/ Og os en værdig
Søn af Berling see!”

²⁴ Sml. s. sted, s. 204ff. for smedene.

²⁵ B: 38

²⁶ Igjen et gammelt topos. I kapitlet “Vom Seelenheil der Gläubigen zum Nutz der
Nation” siterer Giesecke, op. cit., s. 379, en renaissance-forfatter som sier at mennesket
fra antikken av ikke bare med kroppen/livet, men også med forstanden kan tjene
fedrelandet.

Til Christian Friderich Berlings postulat 1767 stilte Jørgen Matthias og Andreas Gotthard Berling store forventninger. Diktet heter “Patriotiske Tanker” og formulerer håpet om at den unge forleggersønnen, fetteren deres fra Lund, kommer til å forfremme sitt lands velstand og anseelse gjennom boktrykkerkunsten sin, på samme måte som porselenmanufakturen i Meißen gjorde for Sachsen, Gobelintapetene for Frankrike og Speil- og glass-fabrikken i Berlin for Preußen.²⁷

Noe som går igjen er, at når boktrykkeren ivaretar dyden, da tystner “Momi Klafre-Tand;”²⁸ “Der Neider selbst muss von Euch schweigen;”²⁹ “Lad Avind see sin Harm i dig!/ Lev længer og lev lykkelig!”³⁰ I dette ser jeg et spor av noe poesien behandler med fornem diskresjon eller helst totalt tier om. De boktrykkerne jeg skriver om her, var rike og innflytelsesrike menn. De var også forleggere, og delvis drev de bokhandel, og de ga ut aviser og tidsskrifter. De hadde omgang med professorer³¹ og diktere når de trykte deres bøker; studenter jobbet for dem som redaktører, journalister og som korrekturlesere.³² (I denne gruppen må vi søke de *ghost writers* som bak kulissene skrev leilighetsdiktene som var underskrevet av trykkernes slektninger og ansatte.³³) Ernst Andreas Herman Møller var f. eks. formann i Borger Foreningen,³⁴ der adlige, borgere og selveste kongen var medlemmer. Stefaren til Møllers far Nicolai, Christoph Georg Glasing, døde, fordi han som vakt med Borgerskabet ved Dronning Louises begravelse, hadde stått for lenge i kulden.³⁵

Det kan hende at boktrykkerne var litt eksponerte også fordi de var tyske eller stammet fra tyske innvandrere. I Gutenberg-dyrkelsen deres

²⁷ I, nr. 48

²⁸ J: 13

²⁹ J: 1

³⁰ H 4

³¹ Om de berømte professorene som var gudfedre til E.H. Berlings barn se Hellssen, s. 42.

³² F.eks. den senere biskop Jørgen Carstens Bloch og den senere sorøprofessor Christopher Lysholm, se Ilsøe, s. 115; B.W. Luxdorph hade omgang med Godiche-familien privat, s.st. s. 143, B.C. Sandvig var deres korrekturleser og oversetter, s.st. s. 144. Sml. Også Vogel-Jørgensen, s. 87.

³³ Slik sett overlappet den akademiske, høylitterære institusjonen delvis middelklassens litterære institusjon og sirkulasjonssfære, der dikt fungerte som brukslitteratur.

³⁴ Sml. E: 61

³⁵ Ilsøe, s. 135. Glasing, født i Rostock, var stefar til Nicolai Møller som gifte seg inn i Berling-familien og førte det store trykkeriet etter stefarens død under eget navn.

og sjåvinismen mot “Orienten” og “Chinesere” ligger sikkert en del patriotisme. De uvaner Høpffner ble beskyldt for, besto i yrkets gamle skikker i Tyskland som var forbudt i Danmark. Bl.a. det å “gautschen” de nye svennene, dvs. rituelt dyppe dem i vann. I dag kaller vi slikt for pennalisme og *water boarding*!³⁶ Københavns boktrykkere var dessuten i søkelyset, fordi de var slemme til å holde konkurrentene fra provinsen fra livet. Svenner som kom utenfra ble tvunget til å kjøpe sine svennerettigheter eller gjenta en del av læretiden (uten betaling!). 1769 ff. var det en offentlig debatt om den slags “Pengeudpresning eller Mishandling” og “unyttige Ceremonier”.³⁷

Da Nicolaus Møller 1753 fikk sitt postulat hos sin mors og stefaren Glasings boktrykkeri, skrev en som kalte seg Cariuss: “War nicht, o werther Freund! Dein Stand, den du verlassen,/ Auch oft mit Ungestühm und rauher Luft bedeckt?/ Ob Du gleich mit Vernunft dich ziemlich konntest fassen,/ So wurdest du gleichwohl oft zitternt und erschreckt.” Selv eierens sønn ble altså ikke forskånet! Når Nic. Møllers sønn Ernst Andreas Herman fikk sitt postulat 1780 kaltes han av de gratulerende lærlingene i Møllers boktrykkeri enten på skjemt eller som smiger “*Studiosus artium literalium & Typographiæ*”. De forventet seg av ham: “Sin Kunsts forædelse Han gjøre til sin Sag!” Og de beskriver karrierens mål og lønn for utståtte plager: “En postuleret Svend og Kunstforvandt at være,/ Og derved værdig til et Sted blant Herrerne.”³⁸

III. Boktrykkernes giftermålspolitikk og klandannelse som *teodicé*

Vi må komme tilbake til giftermålene hos våre boktrykkere som, sett med våre øyne, også var ganske spesielle.³⁹

Rikard Berg skriver at det fantes “en speciel Dynastipolitikk indenfor Bogtrykkerverdenen, som naar man giftede sig et Trykkeri til, eller naar de enkelte Bogtrykkerfamilier (som f.eks. Berling og Godiche) giftede

³⁶ Angående former og funksjoner av slike initiasjonsritualer hos håndverkerne se Griebinger, op sit., s. 199-222. Se også R. Berg, op. sit., s. 30-36.

³⁷ Nyrop II, s. 60-62. De samme uskikkene var også i Tyskland mer og mer utsatt for kritikk, sml. Lenger, op. sit., s. 29ff.

³⁸ I, nr. 130

³⁹ Det syntes allerede Rasmus Nyerup. I sin artikkel “Københavns Bogtrykkeriers Historie fra Begyndelse til Dato”; i *Læsendes Aarbog for 1800*, s. 1-133 har han en stamtavle over Godiche, Høpffner, Berling, Møller, s. 229. Se også “Konsanguinitets-Tavler over Slægterne Berling, Glasing, Godiche og Høpffner i Vogel-Jørgensen, Kommentarbind, s. 6-9.

sig ind i hverandre”.⁴⁰ Dette går klart frem også av mitt material og min optikk. Ifølge laug-lovene besto den beste vei for en svend til å bli mester i å gifte seg med en mesters enke eller datter.⁴¹ I 1758 – med neste generasjon av familjene Høpffner, Godiche og Berling – begynner ekteskapskarussellen å dreie seg med øket fart.

Først giftet Nicolai Møller seg med en datter av E.H. Berling, Catharina Wendelia. Møller var sønn av en boktrykkerhustru som reddet mannens trykkeri gjennom to enkeperioder med hjelp av nye giftermål; nå kunne sønnen overta etter den tyskfødde stefaren Christoph Georg Glasing og drive det i eget navn i Frederiksberggade, senere i Store Kongensgade; han ble hoffboktrykker. Sikkert fikk han god starthjelp av konas medgift.⁴² Blant de verk han trykte er bl.a. Tullins *Samlede Skrifter* og de to første bind av Ewalds *Samlede*. Hans posisjon i klanen fremgår av at han hjalp med skiftet etter Ernst Henrich Berling (og fikk sin del av arven). 1780-83, da Godiches trykkeri ble avviklet, fungerte han som eksekutor. (Den Godichske formue gikk til Berlingene.)

Blant minst 10 bryllupsdikt til paret fins det et i storfolio-format, trykt hos “de Berlingske Arvingers Bogtrykkeri.”⁴³ Ved hjelp av en stor del av setteriets abstrakte små dekorasjonselementer ble det sammensatt en ramme rundt diktet som nesten ligner et indisk tempel eller en triumfbue – 45 cm høy! I de tre tornspissene står det “N.M.”; “Vivant”; og “C.W.B.” Diktet har som avsender “Brudens Broder, George Christoph Berling”. Titteldelen av arket virker, hva skriften angår, barokk. Tempelrammen er et typografisk unikum: for moderne til å være barokk, for stiv til å være rokokko. Selve diktet er kort, 8 strofer à fire linjer med 4 trokéer (sjeldent versemål i genren!). I kontrast til den storstilte rammen og det pompøse formatet er diktet lettfotet og humoristisk. Det begynner med emnet glede. “Jeg” nevner først *in genere* brylluppets glede, går så over til metapoesi:

Jeg min Pegasus da svinger
 Op til Musers høie Chor,
 Og af Kilden, som fremspringer,
 Tager mig en lille Taar.

⁴⁰ “Danmarks Bogtrykkere gennem 450 Aar” i *Aarbog for dansk Bogtryk*, 1929, s. 37f.

⁴¹ Sml. Lenger, op. sit, s. 14.

⁴² Ilsøe, s. 158 nevner summen på 2.000 riksdalere.

⁴³ G: 81

Die **EHR**e ist der Tugend Crone,
 Und wem der Himmel diese schenkt,
 Der hat auf Erden schon zum Lohne,
 Das, was dem Geist mit Wollust trünkt.

EHRe, stammt gewis, von Redlichkeit und Tugend
 Sie wächst, sie blüht, sie trägt, des Himmels güldne Frucht,
 Und wer nach Tugend strebt, schon in der ersten Jugend
 Der hat zum Alterthum, den Lebensbaum gesucht.

Hohledles WIR wolt **JH**n zu dieser Wahrheit schweigen,
 Da wir als Freunde doch an **EUCH** Exempel sehn;
JHn werdet selbst mit uns gestehen und bezeugen,
 Auf Tugend muß der Grund, der **EHR**en veste sehn.

Nun sind schon siebzehn Jahr vergangen und verlossen,
 Da ein **Geburtstag** **EUCH** vollkommen hat erretzt,
 Und gleich den Tag darauf, vergnügt und unverdrossen
 Zu einer Seel und Herz, vor dem Altar geweiht.

Denkmal der Ehren ... Andreas Hartvig Godiche und Anna Magdalena Godichen, Gedächtnisstag der siebzehnjährigen Eheverbindung. Forf. Des Herrn Godichens Buchdruckerey befindliche Kunstverwandte, Copenhagen, 1753 den 12 December, Trykk: Godiche
 Oslos Nasjonalbibliotek B: 51

Gerviene Gütigkeit, wird von uns nicht vergessen,
 Und wenn wir mit der Zeit, entfernt und abwärts sind,
 So wird der Himmel doch, nach unserm Wunsch indessen,
 Bezeugen daß wir noch, von Freundschaft ganz entzündt.

Es müsse seine Treu, noch viele Jahre walten,
 Mit Segen, Glück und Wohl, Gesundheit, Fried und Ruh,
 Und Groß und Kleine stets, in seinen Schutz erhalten;
 Gott mach das Wünschen wahr, so gehets gesegnet zu.

Dir schliesse diesemahl, und wünsche Segensblicke,
 Dies und noch viele Jahr, das Amen schallet schon
 Auf Herrn Godichen, und dessen Haus zurücke,
 So klingt der Freunde Wunsch, so schallt der Freudenthon.

Ey frisk op! Nu Gejsten kommer,
 Jeg er allerede fuld;
 Thi jeg har fyldt alle Lommer
 Holdt! Jeg svingler snart omkuld.

Den siste halvdel av diktet handler om brudgommens karakter: “Denne Ven jeg fuld vel kender,/ Han er en oprigtig Mand/ Og den Ild som hos Ham brænder,/ Ey så let udslukkes kan.” Søsteren og hennes mann ønskes til slutt til lykke – “Eders Hierter sig foreene/ J Lyksalighed og Roe!”

Diktene under hele perioden er i alle formater, fra storfolio til “bønnebogsformat”, noen kvadratiske, noen kunstferdig sammenfoldete, noen med figurdikt som hjerter eller pokaler, tittelsidene med fremhevede ord i rødt eller gull. Gamle *inventiones* som hyrdeviser eller hyrderomaner fra barokken er fortsatt i bruk i bryllupsdiktene. Når det gjelder valget av make eller livets mål, advares det for “des Mammons blancken Scherben”,⁴⁴ mens bruden forrædisk nok ofte blir skildret med metaforer som skatt, vinst, kapital med renter. Metapoetiske overveielser hjelper til å utvide, amplifisere tekstene til et representativt format: skal “Dyd, Forstand, og Konst, skal Rigdom, Yndigheder/ Forgylde Versene, skjønt det kun Smigren heder?/ Og slig Berøvelse er gammeldags, forslidt”. Viser er bare “Pasqviller”, “Skolefuxeri er alt for ofte læst.” Dagens krav til bryllupsdiktningen er andre: “Nei Varsohmhedens Gaver/ De Digtere, som Hofmannswaldau haver”.⁴⁵ C.H. Zwerg velger til slutt en likeledes forslidt *inventio* om hyrdeparet Myrtillo og Bellinde. Bellinde/Wendelia er “Naturens Mesterstykke (...) from, huslig, mild og skjønn.”

Det hører til denne historien, at Nicolaus’ bror, Johan Mathias Møller, Kgl. Hofkonditor, 8 år senere, 16. desember 1767, også giftet seg med en Berling-datter, Christiane Henriette Marie. Til dette bryllupet fins det 10 gratulasjonstrykk. Noen bruker som *inventio* en sukker-metaforikk, motivert av brudgommens yrke. Flere fremhever tre særtrekk ved dette bryllupet. 1. De to var forlovet hele 16 år før de kunne gifte seg. 2. Nå var to brødre gift med to søstre. Og enda mere minneverdig: 3. To av søstrenes brødre, Johan Christian og Georg Christopher Berling, giftet

⁴⁴ I, nr. 18

⁴⁵ C[ai] H[enrik] Zwerg, I, nr. 20.

seg så å si innenfor samme år, en av dem med en Godiche-datter,⁴⁶ dvs. med en kusine. Denne “mærkværdige sammenheng i min Familie” tematiseres og tilskrives “Forsynet” som ser ut til å ha en helt spesiell oppmerksomhet for klanen vår.

Brudens samtlige brødre skriver 20 firelinjers aleksandriner-strofer.⁴⁷ De begynner med en gammel *inventio*: pseudo-diskusjonen om det ikke er best å leve “al sin Tid i ubunden Stand”. Men de – eller *ghost wriiteren* deres – har funnet et helt nytt belegg for påstanden. I en fotnote henviser de til “Neue Erweiterungen der Erkenntnis und des Vergnügens, 60. St[ück] pag. 511”. Det er et tidsskrift som utkom i Frankfurt a. M. og som også Lessing bidro til. Dette “Kietterrie jo let giendrives kan”, mener de danske gratulantene. Et hvert fornuftig menneske må jo skjønne at det har plikter å ivareta, “Fordi hans Skaber Selv ham det befalede.” I tillegg til dette dogma (at Gud har innstiftet ekteskapet allerede med Adam og Eva) kommer nå i opplyste tider en ny begrunnelse: “Naturen leder os til samme Øyemed (...) / Til hvis Opfyldelse en Drift sig snart indfinder!” Denne driften heter kjærlighet. Og den er utelukkende ekte og uten synd innenfor ekteskapet. En viss problembevissthet skimtes her, med tanke på parets 16-årige forlovelsestid:

Ey heller negtes kan, at de Forlovede
Sig meer Lyksalige i denne tilstand [= ikke “eenlige”] holder,
Lad være Leylighed til snart at eenes volder
Hos dennem nu og da en liden Græmmelse.

Det dogmatiske resonnemanget fortsetter til strofe 13, der vi leser *in specie*: “De elskede sig reent,/ (...) Thi derfor denne Sag saa vel er falden ud.” Forsynet har nemlig påskyndet den:

Ens Død en Andens Brød, et gammelt Ordsprog er,
Hvis Sandhed dette Par med Ydmyghed erkiender;
Og til den Høyeste opløfter Deres Hænder,
Med fælleds Hierters Tak, for De hans Forsyn seer.

⁴⁶ Georg Christian Berling og Maria Christiane Godiche giftet seg 11.12. 1766, Johan Christian Berling og Anna Maria Frick 23. 9. 1767.

⁴⁷ E: 62

Meer rørende Beviis De ikke kunde faae,
At Deres Kærlighed var af Guds Forsyn yndet [etc.].

Et trykk fra Høpffners ansatte⁴⁸ presiserer meningen med “det gamle ordspråket”. “Den enes død” sikter på brudgommens prinsipal. Dennes død førte til: “Han [J.M. Møller] Hof-Conditor blev, og faaer den Ægtemage,/ Som HAN sig ønskede, og det i favrest Aar.” Meningen med “favrest Aar” kan ikke være at det er vår – bryllupet fant sted i desember. Bruden var født 1742, forlovelsen må ha funnet sted da hun var 9.⁴⁹ Også her hadde “Herrens Forsyns Haand” og “Selv Himmelen” sin andel i den lykkelige hendelsen: “Vor Brudgom kiendelig har denne Sag erfaret,/ Da HAN har seet, hvad Got Gud til HAM haver giemt.” I to strofer redegjøres det for at to brødre Møller “deler med to Systre Livets Dage,/ Og Himlen dele vil med Dem Velsignelsen./ Gud har det hidindtil beviist, og vil fremdeles/ Hver Dag bevise det mod Dem og Deres Slægt.” I *votum* gratuleres mannen til både Hof-Conditorutnevnelser og Ekteskapet.

Det var ikke uvanlig at døtre ble forlovet ganske unge, og at mennene giftet seg først når levebrødet var sikret. Men her kan de 16 år ventetid bl. a. bety at man ikke giftet seg inn i en så formuende og viktig familie uten å være herre over et “Huus” og helst også ha et hoff-privileg. (Nicolaus Møllers sønn giftet seg 1789 også på samme datum da han fra “stud. Bogtr.” hadde blitt kompanjong i farens trykkeri og dermed hoff-boktrykker.⁵⁰)

Brudens nevø Friderich Christian Godiche overrekker et dikt på 8 sider folio.⁵¹ Layouten er ennå barokk. Emblemet foran diktet er gamlet. Det viser en hånd ut fra en sky som holder en vekt. Det betyr “Gleichheit des Rechts”. Men det ligner også på emblemet for “Ehrlichkeit des Kaufmanns”.⁵² Den asymmetriske florale rammen er rokokko. Sluttvignetten viser to putti på en sky, den ene med en fjær eller pil (=

⁴⁸ E: 66

⁴⁹ Kvinnene giftet seg – eller ble giftet bort – i ung alder, mennene var for det meste eldre når de var akademikere. Håndverkerne måtte ikke vente så lenge. A.H. Godiche var 22 år da han giftet seg med den 16-årige Anna Magdalena Høpffner. Nicolai Møller var 25 da han giftet seg, E.H. Berling var 24 år.

⁵⁰ Sml. E: 61.

⁵¹ E: 63

⁵² Sml. Arthur Henkel und Albrecht Schöne, *Emblemata. Handbuch der Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, 2. Aufl. Stuttgart 2013, sp. 1436.

Amor?). Diktet er “moderne” i den forstand at det, i takt med teologien og i overensstemmelse med mange andre leilighetsdikt etter jordskjelvet i Lissabon 1755, formulerer en slags teodicé. Det har overskriften “Det milde Forsyns Spor”. I de 10 strofene à 12 aleksandrinere forekommer ordet Forsyn 16 ganger. Utgangspunktet *in genere* er at “Det de Oprigtige skal vel i Verden gaae;/ Retskafne Hierter skal sit Ønskes Fylde naae.” *In specie* bevises dette med det “Berlinsk[e] Huus, som ser Guds Forsyns Spor” i og med at tre Berling-barn er blitt gift innenfor bare ett år, og to Møller-brødre giftet seg med to Berling-døtre og dermed også kom i slekt med Godiches og Høpffners.

O ja! Guds Forsyn gjør jo Alting ikkun vel.
 Og hvo tør nægte, det i denne Sag ey kiendes.
 Det lyser tydelig for Parrets fælleds Siel,
 Og for Familien nyt Lys af det antændes.
 Naar bandtes slige Baand i en Familie
 Saa ofte og saa sterkt, som her befindes bundne?
 Mon Forsyns Sporene ey deri være fundne?
 Kan ikke en og hver dem tydelig nok see?
 Men dette syn jo klart for Eftertanken viser,
 At for Familien Guds Raad sin Omsorg har.
 Den Pagt saa meget meer da bliver dyrebar,
 For hvilken vi i Dag Guds milde Forsyn prise.

Tre ganger ordet “Forsyn” og tre retoriske spørsmål angående forsynets evidens i bare en strofe! Som alltid når de høytidlige aleksandrinere skal fortelle noe konkret og prosaisk, virker det lett komisk. “Guds Forsyns Spor” viser seg i det at brudgommens dyd og flid omsider ga “god og overflødig Rente”: “Har han i Sexten Aar utrættelig holdt ud/ Udi den Tieneste i Hof-Conditoriet;/ Han efter Lykken dog ey har for længe biet,/ Da han fik Tienesten og nu faaer saadan Brud./ Guds Forsyn [etc.]” Den inflasjonistiske bruken av “Forsynet” i diktet fører til slutt til en katakrese: “O Forsyn! (...) / Ta Dennem efterdags udi din milde Favn”.

Brudgommens halvbror, vinhandleren J.E. Glasing, ser likeledes “et tydelig Beviis” for “Guds Forsyn”:

Min ældster Broder søgte sig en Mage udi Berlings Stamme;
 Min Yngre med Betænksomhed gaaer ligetil og gjør det samme.

Hva det egentlig gjaldt, leser man litt lenger nede:

Hun blive da Hans bedste Lyst, Han blive Hendes største Nytte!
Paa begge Sider seer man da, er giordt det allerbedste Bytte.⁵³

Man kan få inntrykk av at disse bryllupsdiktene til Hoff-konditoren og Berling-datteren ble skrevet av en og samme *ghost writer*. De har de samme *inventiones* og ligner hverandre i formuleringene. Det siste av dem, som her skal tas opp, er sikkert ikke skrevet av undertegneren/avsenderen, nemlig “Brudgommens Broder-Søn og Brudens Søster-Søn E.A.H. Møller”, dvs. Nicolai Møllers og Catharina Wendelia f. Berlings 7-årige sønn. Det var ikke uvanlig at barn undertegnet dikt, f. eks. til sin mors eller fars andre giftermål. Trykket ble fremstilt “i min Faders Bogtrykkeri”. Det har dekorative rammer, sammensatt av små elementer.⁵⁴ På tittelsiden krones rammen av de allegoriske figurene for håp og fruktsommelighet og – i midten – Amor. Det er i folio-format og forsynt med et pent kartongomslag med dekorativt mønstret klisterpapir. Aleksandriner-strofene har nesten en Klopstock-tone. Det begynner med å appellere til det sublime: “Min Tanke giv dig ud paa et umaalet Hav!” “Sund Fornuft” og “Tanke”, uforferdet “Tænke-Kraft” skal hjelpe til å se seg om i hele jordens krets og avgrunner. Man tror at man har med en ny, opplyst tenkemåte å gjøre. Innsikten som følger av den djerve ekspedisjonsstarten er imidlertid det gamle dogmets bekreftelse: “Hva Kunstner kunde vel saa kunstigt Værk indrette?/ Hvo styrer sammes Gang? Hvo har dets Kieder⁵⁵ talt?” Tre retoriske spørsmål – det første kunne nesten vært et sitat fra Arrebos *Hexaëmeron!* – om noe som er åpenlyst: “Du Gud, som styrer alt!” I tilbakevisningen av Epikur (et motiv også i andre dikt!⁵⁶) kommer nøkkelordet “Forsyn”: “Fortryllet Epicur’! tør du vel komme frem!/ Hva Galenskab har bragt dig til saa fræk at nægte/ Det Forsyns Sandhed, som Erfaring maae forfægte/ Og daglig vidne om?” Evidens-beviset er ikke sublimt, når det kommer *in specie* i strofe 9:

⁵³ E: 65

⁵⁴ E: 64

⁵⁵ Dette syfter på “The Great Chain of Being”, opprinnelig en naturfilosofisk teori hos Platon, som igjen ligger til grunne for “Die Große Liebeskette”. Sml. nedenfor, fotn. 72 og fotn. 100.

⁵⁶ F.eks. i sørgediktet til Johan Christian Berling av Johan Rudolph Thiele, II, nr. 60.

Mærkværdig Sammenhæng i min Familie!
 Endnu ei nok, at sig fra Eensomhed løsriver,
 Og udi Ægestand med Lykke sig begiver
 Paa eet Aars Tid Tre af min Moders Sødskende,
 Men det som meere er, een Søster blant de Trende
 Min Faders Broders Brud paa denne Dag jeg seer,
 Saa i Farbroder jeg Morbroder og skal kende,
 Min Moster Faster er, see det er noget meer.

Kan slikt være “af Hændelse(...) sket?/ Skal Slumpe-Lykkens Troe min Tanke vel forføre?”

Et leilighetsdikts lengde bidrar til å vise adressatene respekt, den understryker deres status. Rikdommen av anvendte *inventiones* og utbroderingen av motivene (*copia, amplificatio*) har imidlertid gått tapt i løpet av 1700-tallet. De tautologiske gjentakelsene som tjener til å øke tekstmengden til et festlig og vektig format, kan iblant bli trettende. Epikur blir satt på plass en gang til, ordet “Forsyn” forekommer ni ganger. Faktum er ikke til å ta feil av: “Hans Forsyn teer sig kraftig paa vaar Slægt.”

En tysk sosiolog har snakket om sosial incest i standssamfunnet.⁵⁷ Kanskje denne insisterende tematiseringen av “vaar Slægt” og dens giftermålspolitikk i diktene våre er et ubevisst uttrykk for et problem, for en rettferdiggjørelsestrang. Til Georg Christoph Berlings første ekteskap – med sin kusine Maria Catarina Godiche – skriver Fredrik Christian Godiche: “Det Slægtskabs Baand, som Fødelsen/ Imellem Parret haver bundet,/ En ny Bekræftelse har fundet/ Til Kiærligheds Udøvelsen.”⁵⁸ Da hjalp nok den åpenlyse akkumuleringen av kapital, som klan-dannelsen førte til. Brødrene Berling kjøpte i disse årene en ny bygård med bryggeri for å kunne re-investere overskuddet fra trykkeriet. Uttrykk som “overflødig [=overdådig] Rente”, “Held”, “Gavn”, “Frugter” “Nytte”, “Bytte” eller “Skat” (det står for bruden!) og “Ære” (symbolsk kapital, som for prinsipalene bl.a. mener noe som en forretningsmanns soliditet og bonitet) – alt dette i de gode ønskene til brudeparet står jo ikke bare for familiens sjeleliv, helse, fred og ro og en tallrik barneflokk, men ikke minst for “Huusets” materielle (re-)

⁵⁷ Sml. Hermann Mitgau, “Geschlossene Heiratskreise sozialer Inzucht”, i: *Deutsches Patriziat 1430-1740*, hg. v. Hellmuth Rößler, Limburg 1968.

⁵⁸ I, nr. 41

produktivitet.⁵⁹ Kanskje har koblingen av formue og forsyn også å gjøre med den “protestantiske etikken” som Max Weber har beskrevet den.

Hva boktrykkerne våre innerst inne trodde, vet vi ikke mye om. Men Høpffner- og Berlingfamilien soknet til den tyske St. Petri-menigheten. Der giftet de seg, der ble barna døpt, og der ble de begravd.⁶⁰ Godiches soknet til Vor Frues menighet. Mange av de *Ghost Writers*, som skrev de fleste av tidens leilighetsdikt, hadde en teologisk grunnutdannelse. Noen var teologer. Siden de fikk oppdragene, må adressatene ha likt deres instrumentalisering av religionen i den håndfaste teodicé-poesien ved festlige tilfeller; de var et viktig innslag i prestisjepleien og den genretypiske panegyriken. De skulle tilsløre den materialistiske forretnings-hverdagen. Alle klanens fire forlag trykte opplyste vitenskapelige skrifter, men nesten mere religiøs oppbyggelseslitteratur eller, som Selmar skriver om Godiche, pietistisk godtkøbslitteratur.⁶¹

Ikke alle løfter ble innfridd som i genre-typisk automatisme ble gitt i forsynets navn. Det oppstår ingen religiøse anfeltelser av den grunn, guds planer er uransakelige, som alle vet. Johan Christian Berling døde allerede 1772, fire år etter bryllupet.

 Noch in Geschäften sank er hin an seines Bruders Seite!
 Man suchte Hilfe, doch umsonst, Er ward dem Tod zur Beute,
 Bestürzt, betäubt, erschrocken schrie das ganze Haus,
 Doch kraftlos war der Ärzte Kunst, vergeblich, was man that.

Slik skrev H.C. Schröder etter først å ha overveiet, om han i det hele tatt kan “singen, (...) Da mir selbst Hand und Hertze bebt und Dichtekraft gebricht!”⁶² Den avdøde kone var da høygravid, noe som nevnes i flere av sørgediktene, bl.a. i brorens, Georg Christophers: “Hun, første gang frugtsommelig,/ Beklager sig og Hendes Foster;”⁶³ “Hun med et Foster

⁵⁹ Noe spesielt for boktrykkerne, sammenlignet med andre håndverkere, f.eks. skomakere eller skreddere, var også at de trengte dyrere arbeidsredskaper, større arbeidsflater, det hersket større arbeidsdeling/ spesialisering, dvs. behov for flere medarbeidere. Og de produserte for et marked, dvs. de måtte ha større kapital.

⁶⁰ Om E. H. Berling og religionen se Svend Dahl i Hellssen, s. 11f. Presten i St. Petri, Anton Christopher Rohn, “var nærmest herrnhutisk præget”.

⁶¹ Sml. Ilsøe, f. eks. s. 263ff. for Godiche. Om Berling se Hellssen, s. 47. Om Godiche og godtkøbslitteraturen se Selmar, op. cit., s. 12.

⁶² II, nr. 40

⁶³ I, nr. 52

gaaer, som ingen Fader har/ (...) Men er da Forsyn til? Det Spørsmål vigtig blir,/ Som os saa mangel Tvivl i Verdens Tummel gir,/ Vor brusede Affect ey lader saadant see.”⁶⁴ Og: “Weint denn, Betrübte, weint nicht mehr! – – Erheitert Eur Gemüte,/ Erkennet und erfahret es: ‘Gott ist die höchste Güte!/ Sein Rath ist weise! Sein Gericht gerecht! Sein Wort getreu!’”⁶⁵

Georg Christopher Berlings kone døde 1871 etter 5 misfødslar. Johannes Ewald skrev et av sørgediktene – i den lille søstersønnens navn.⁶⁶ Georg Christopher giftet seg om igjen samme år – med søsteren til den avdøde, Elisabeth Christina Berling.⁶⁷ Johan Christians sønn var blitt farbrorens pleiebarn. Etter pleiemorens/tantens død adresserer den høyst treårige gutten nå et bryllupsdikt til sin pleiefars nye ekteskap. Diktet⁶⁸ – med en sluttvignett som viser en mor som holder en fakkell og har tre barn omkring seg – tematiserer slektskapsforholdene og betoner sterkt det 4. bud. Barnet lover: “søde Fader, Ven, jeg rolig og skal lyde,/ J hvad Du til mit Gavn mig raade vil og byde”, og ber om at pleiefaren må være “Min kiære Moders Raad!” Det 4. bud er en av verdiene eller normene som spiller en viktig rolle også i postulat-trykkene og i noen av bryllupsdiktene til Berlingbrødrene og søstrene.

Den som skriver mest konkret og profesjonelt om dette bryllupet er H.C. Schröder⁶⁹ i et trykk fra “des Herrn Bräutigams Officin”.⁷⁰ Schröder var ansatt i Berlings trykkeri, før han ble medeier i trykkeriet Sander og Schröder 1776. Hans gratulasjonsskrift, et helt hefte på 12 sider, har avgjort moderne optiske trekk. Den typografiske gestaltningen er enkel og elegant. Tittelsiden har en tynn floral ramme og dito bjelker, i midten en liten asymmetrisk vignett som viser en harpe eller lyre og

⁶⁴ Kunstforvandterne i Høpfners Officin, II, nr. 59.

⁶⁵ II, nr. 52

⁶⁶ Sitert i Vogel-Jørgensen, op. cit. s. 136, fotn. 18.

⁶⁷ Søren Gyldendal, fra samme boghandelskretser som vår klan, inngikk sitt tredje ekteskap med sin andre kones søster. Sml. Nyrop II, s. 36. Nyrop skriver: “Hans tilvante Liv blev forstyrret, når Huset ikke passedes omhyggeligt, derfor giftede han seg tre Gange; det var næppe Kærlighed, der 1790 lod ham række en snart 37årig Enke Hånden.”

⁶⁸ E: 9

⁶⁹ E: 11. Om Hans Christian Schröder finner man i Gyldendals *Dansk og Norsk Literaturlexicon*, 1819, at han er født i Plön, ga ut en samling *Blandede Poesier for Religion og Venskab samt nogle Oversættelser*, Kjøbh. 1775 og bidro til bd. II af H.J. Graaes *Arier og Sange*. Han ble boktrykker i København (til sist leder for Vajsenhustrykkeriet) og døde 1788. Se også Ilsøe, s. 178.

⁷⁰ E:11

en bok liggende blant blomster. Hele trykket er på tysk og satt i kursiv antikva med små typer. Den lange teksten er uten strofeinndeling, på rimløse blankvers. Den anslår en høy episk tone, og med den kommer den antikke mytologien fra det gamle repertoaret tilbake (den var jo heller aldri forsvunnet i kunsthitteraturen): “Sing, meine Muse, heut ein feines Lied!” Straks tilføyes imidlertid nyhetssignalene følsomhet, edel enkelhet (sml. Winckelmanns klassisistiske antikke-resepsjon fra 1754/55!) og avstandstagen fra barokk panegyrikk:

Ein Lied, das zärtlich und empfindlich klingt,
 So zärtlich und empfindlich, als die Seel
 Der edlen Liebenden, die heut das Band,
 Das selbst die Vorsicht knüpfete, vollziehn.
 Ein Lied, das nicht durch magre Schmeicheley
 Sich selbst entbehrt und seine Helden plagt,
 Und Röthe in die Angesichter lockt.
 Ein Lied, das Wahrheit und Aufrichtigkeit
 Und edle Einfalt mehr gefällig macht,
 Als alle Kunst, wobey das Herz nichts fühlt.

Legg merke til at “Vorsicht” her betyr forsyn! Retorikkens *inventio*-lære gjelder fortsatt,⁷¹ bare at det nyeste topos er just forsynet: “Zuerst, o Muse! Sey der Gegenstand/ das Lob der Vorsicht, die die Welt regiert.” Og nå kommer forbausende nok det gamle toposet ‘Die Große Liebeskette’ som også E.A.H. Møller nevnte, men raskt bøyet av fra (“Hvo har dets Kieder talt?”): Forsynet har lagt driften i alt, fra himmelskroppene til årstidene, dugg og mold, “damit, was Leben hat, erhalten werd (...) / Vom Elephanten bis zum kleinsten Wurm/ [Und] ins besondere den Menschen”.⁷²

⁷¹ Ekteskap og kjærlighet er retorikkens “res” eller tema for bryllupsdiktene. *Inventio*-læren hjelper dikterne til å finne passende “verba”, “Gegenstände”, motiv fra repertoaret. Søren Poulsen Gotländer Judichær i *Prosodia Danica* fra 1671 har ingenting om *inventio* og *dispositio*, men viser til Scaliger og til *Poetica Giessenæ*, sml. *Danske Metrikere II*, udg. af Arthur Arnholtz og Erik Dal, København 1954, s. 361.

⁷² Det gamle toposet ‘die große Liebeskette’ elsker morsomme kontraster. Bak det hele fins imidlertid en hel filosofi, og på 1700-tallet også en biologi. På fransk f.eks. kan det hete: “Pour confondre ses yeux qu’effraya l’Eléphant,/ Le Ciron l’attendait aux confins du Néant.” Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Cambridge, Massachusetts 1948, s. 239. “Ciron” er midd.

Toposet “Den store kærlighetskjeden” blir gjerne anvendt når et bryllup finner sted i mai. Men man kan også om høsten *drømme* om den. Det gjorde H.J.G. i et dikt til Georg Christopher Berlings andre bryllup, 9. Oktober 1772:

Hvor sødt var ey det Syn, jeg saae
Nu nylig udi i Søvnens Rige

Men hvad jeg tænkte, ved jeg nok,
Ved Lyden af den Fugle-Flok ---

En Drossel ey en Stilleds tog,
En Ravn ey bygde med en Krage,
En Lærke blev ey Uglens Mage
Ney hver med sit Slags Bopæl slog;
Men var det da ey meget ret,
Om andre gjorde ogsaa det?

Men som jeg need i Skoven steeg,
Og saae af vilde Dyr en Skare,
Og saae, at Ulven tog en Hare,
En Gaas paa Rævens Nakke skreeg;
Saa tænkte jeg: Det gaaer jo her,
Snart ligesom blandt Mennesker.

Men da jeg nøyere seer til,
Saa ser jeg dog hva Liv de fører,
Enhver sit eget Slags tilhører,
De elsker, og de elskes vil;
Og deri var der ingen Spliid
Saa længe det var Elskovs Tiid.

Herpaa jeg strax opvaagnede,
Og endnu haver samme Tanker,
Da Rygtet for mit Øre banker,
Og raaber: Skynd dig! Kom! Og see!
Og herpaa ser jeg hastig ud,
Og ser en Brudgom med sin Brud.⁷³

⁷³ I, nr. 94

E.A.H. Møller skriver til samme bryllupet som argument for Ekteskapets pris, at Eden på Adams tid “Var ei en bryllups Sal for Fuglene alene,/ Nei, fælles Brude-Telt for dem og Dyrene”, og han regner opp fisken, ørnen, hjorten, og myggen, og – Adam.⁷⁴

Tilbake til H.C. Schröders lange dikt: Gleden som dette bryllupet medfører er visst nok blandet med lidelse – forfatteren forbereder oss på de kommende biografiske opplysningene. Han forsikrer oss om at lidelse fungerer som prøvetid for fremtidig lykke. Det hele kulminerer i en hymne til skaperen over en hel side, fremhevet med innrykk. En ny anropelse av Musen åpner eposkapitlet: “Geschichte dieses Tages” – om forhistorien til dette bryllupet. Den fører oss tilbake til Berlings forelskelse i sin første kone, familiedannelsen, det første svangerskapet, misfødelsen, mannens reaksjon og at dette gjentok seg fire ganger til hun dør. Og det, sies det uttrykkelig, skjedd med “der Vorsicht [forsynets!] Rath”! Eposet går inn i et nytt kapittel: “Nun singe die Geschichte weiter fort./ Welch frohe Scene öfnet sich!” “Der Allgütigste” forvandler det formentlige onde til lykke: mannen finner en kvinne igjen. Herr Berling lyder “der Vorsicht Rath” og gjør henne til sin brud. “Rath” betyr her begge ganger: beslutning. Forløpet skildres, inkludert direkt tale av de involverte og hva de tenkte. Mannens dyder behøver – som så ofte i denne genren – ikke beskrives, de er selvfølgelige. Brudens dyder er de gamle, men ramses opp både i anledning av det første og det andre ekteskapet: “Der Tugend Treu, im Hausstand wirtschaftlich,/ Im Aufwand karg, verschwendrisch in der Lieb,/ Der Pflichten Last durch jugendlichen Scherz/ Vermildert (...)” Hhv. “ehrbar, fromm und tugendhaft, (...) edlen Charakter” og “Schönheit”. “In einer Schule haben sie gelernt”. Denne en og samme skole er “huset” Høpffner-Godiche. I en lengre monolog får mannen endelig på s. 10 kvinnens ja! Bedre enn de gammeldagse aleksandrinere klarer de nylig fra England og Tyskland importerte følsomme blankversene å gjengi og opphøye hverdagen i håndverker-huset – man tenker på Goethes *Hermann und Dorothea*, men den kom jo først 1797, og er på heksameter!

Alle bryllupsdikt forteller om fyrig og brennende kjærlighet. I vårt dikt er det tale om at mannen “schmachtet”, dvs. smekter. Han kaller henne “schöne Braut”. Men bruden nøler og haler det hele ut. “Sie [hört] gelassen seiner Rede zu” og overveier frem og tilbake. Hun stoler mer på sin fornuft enn at hun følger driften, kjærligheten. Noen

⁷⁴ I, nr. 88

passasjer i teksten vitner ufrivillig om det ganske prosaiske i denne “Liebeshandlung” (= kjærlighetsforretning). Familiene Godiche og Berling var så og si naboer,⁷⁵ og kanskje hjalp Elisabeth Christine og hennes mor i sviger-hushållet når husmoderen var syk eller etter hennes død. Det står at mannen daglig omgås den utkårne, han har kort vei, og han rådfører seg med hennes mor (siden 1869 enke). “Was war daher für Ihm natürlicher,/ Was Ihm vernünftiger, als dieser Wunsch:/ “Ach! Möchte ich ihr Herz besitzen. Ach!// Wollt sie die halbe Last des Hausstands mir/ Vom Halse nehmen.” Etter hennes ja er han lettet – “Er hat ja ohnehin Geschäfte genug!” — han har nok annet å gjøre i sitt trykkeri samt bryggeri. Hun mener:

(...) In welche Hände könnt ich sicherer
 Mein Leben und mein Glück vertrauen, als
 In denen, wo das Leben und das Glück
 Der Schwester so wohl aufgehoben war,
 Aus welchen Sie so viele Zärtlichkeit
 Und Sorgfalt stets genossen? Ja ich will,
 Wenn es die Vorsicht will, sein eigen seyn.

Helt til inn i begynnelsen på 1800-tallet må vi regne med at ekteskap er en fornuftshandling i forretningens og reputasjonens, de sosiale alliansenes interesse. Kvinnene måtte dessuten forsørges, arvinger måtte garanteres og arven forbli i familien. Og det store “Huuset” trengte oppsyn, mannen avlastning. Normalt var ekteskapene arrangert av – og her: innenfor – familien eller klanen. Vår Berlings saga drøyer litt ved skildringen av forlovelsen og antyder kort om bryllupsfesten, “(...) wie man Rundgesänge angestimmt,/ Wer von der Schönen Braut den Preis gewann,/ Dafür daß er das beste Brautlied sang”. Dette er jo ikke helt troverdig for København på 1700-tallet, men et viking- eller antikt bryllup forestilte man seg slik den gangen! Trykkets siste side inneholder en lang *captatio benevolentiae*, der Schröder beklager at Musen hans allerede er vinterkledd og helst vil dra seg tilbake. Musen følger dog hans ønske og synger et 10 linjers *votum*: “Heil Ihnen! Heil, soviel dem Hause[!] nützt/ Heil Ihnen! Heil so viel das Hertze wehrt. [= währt, dvs. så lenge hjertet slår?] etc.” Ønsket om etterkommere blir etter den tragiske førhistorien til dette bryllup formulert forsiktig:

⁷⁵ Berling i Store Kannikestræde, Godiche i Skindergaden, flyttet 1771 til Gammeltorv.

“Wenns dienlich, wenn es möglich Gott gefällt,/ Da Erben! Glückliche Entbindungen [= fødsler]!”

Selveste Johannes Ewald har skrevet et dikt til dette bryllup, trykt hos A.H. Godiches Efterleverske.⁷⁶ Tre fjerdedeler av diktet handler, med mange tankestreker, om et fjell som heter Zembla, langt i nord, og en fryktelig rise som utstråler kulde. Zembla forkommer et sted hos Saxo, men hører ikke til barokkdiktningens repertoar. Siden det ikke nevnes at “Herr Berling” har mistet sin første kone,⁷⁷ og bryllupet selesbreres i oktober, ikke om vinteren, kan en uinnvigd leser ikke forstå hva det hele symboliserer. Siste fjerdedelen av teksten derimot er 100% konvensjonell bryllupsdiktning, tross følsomhet og pentameter. Det aktuelle ekteskapet karakteriseres slik: “O du, som fant et Skiul og Liv og Varme/ Og Lyst i din Hyrdinnes kiælne Armē/ Min BERLING, Du! Som er bevæbnet med/ Den rene Ild af Ægte Kiærligjed. (...) den Høye/ Som elsker Dig, har selv opladt dit øye –/ Han viiste dig det skiønne Tilflugtsted/ Og han velsigner det med Varighed.”

Georg Christopher Berling døde 1778, etter seks år i sitt nye ekteskap.

Vinhandleren Johan Erik Glasing, Nic. Møllers halvbror, giftet bort sin datter Sophie Hedevig innenfor klanen, til Georg Christopher Berlings sønn, boktrykkeren Carl Christian.

IV. Begravelser: Realiteter og litteratur

Hvor viktig det faktisk var at håndverker-ektemakene ikke bare var dydige, men framfor alt dugelige, viser seg nå. Enkene Berling, særlig Elisabeth Christine, drev forretningen med hjelp av tilforlatelige faktorer (verkstedsjefer) til sønnene overtok. Samtidig skjøtte Anna Magdalena Godiche *sin* families trykkeri etter at hennes mann, Andreas Hartvig Godiche døde 1769. De hadde en sønn som visst nok også hadde lært håndverket, Friderich Christian. Mens hans mor “var særdeles forretningdyktig”, var sønnen “ikke meget bevendt og blev på moderens foranledning erklæret umyndig okt. 1779.”⁷⁸ Litt mere får vi vite hos

⁷⁶ Jeg har det fra Johannes Ewald, *Udvalgte digte* ved Esther Kielberg, København 1998 [=DSL Danske klassikere], s. 47f.

⁷⁷ Utgiveren forklarer mange rare ting i diktet, men opplyser ikke om dette! Generelt mister leilighetsdikt, når de opptas i forfatterens samlede skrifter, som oftest forankringen i adressatenes, og det innvigde publikums historie, når adressen erstattes med *** eller “Til Herr B.”, og årstallet og yrket utelates. Bli de da isteden kunst?

⁷⁸ Ilsøe, s. 143f.

Emil Selmar. Moren hadde i søknaden skrevet at sønnen “var ikke begavet med det bedste Begreb”. Han var blitt mer og mer “forfallen” og største delen av dagen ikke seg selv mektig.⁷⁹ Det ser ut som om han truet med å sette bedriftens ry som et av de beste i København, samt husets betraktelige formue på spill. Da måtte familiens resolute forstanderinne gripe inn! Friderich Christian Godiche var en flittig avsender av salvelsesfulle leilighetsdikt gjennom alle år. Det var antakelig moren som gav dem i oppdrag hos professionelle forfattere, selv til sin egen bursdag! Ofte ble da den dyre kobberstikk-pressen tatt i bruk for billedfrisene. (Den var blitt anskaffet av faren for å få kongens oppdrag for forlagets største prestasjon, det berømte “Konkylie-Værk”, 1758.⁸⁰) I ett av sønnens bursdagsdikt til moren, 1772, med motto av Christiana Rosina Spitzels *Poetische Ergötzungsstunden* (1731/38) står det at moren har bak seg “stürmisch brausende Orkanen/ Durch aufgethürmte Oceanen”.⁸¹ Det sikter på hennes manns død, men kanskje også på hennes problemer med sønnen som pro forma var firmaets faktor. Vi har også et sørgedikt⁸² fra denne stakkaren til sin far. Det er skrevet i tankestreks-følsomhet og følger den nye utropstegns-moten. (Slik sett ligner det Ewalds dikt til Arnsbach, som først kom 3 år senere.) Der utbryter han: “Min Fader! – Søde Navn! – Ak, nu er det forbi! – / (...) O Fader! Du er død? – Ja – Du er død – desverre! –” Han lover å lyde farens formaninger, holde seg nær til Gud, “Og leve, saa jeg mig kan aldrig selv beskylde/ For et frivilligt Brud af Pligter eller Bud”.

Friderich Christian Godiche døde 1784, 45 år gammel på Tystrup prestegård på Sjælland, i landsforvisning så å si, men ble etter sitt ønske begravd på Vår Frues kirkegård i København i sine foreldres grav (moren døde 1780). De mange påkostede sørgedikt i anledningen må ha vært ment som en siste trassig demonstrasjon av “Husets” makt.

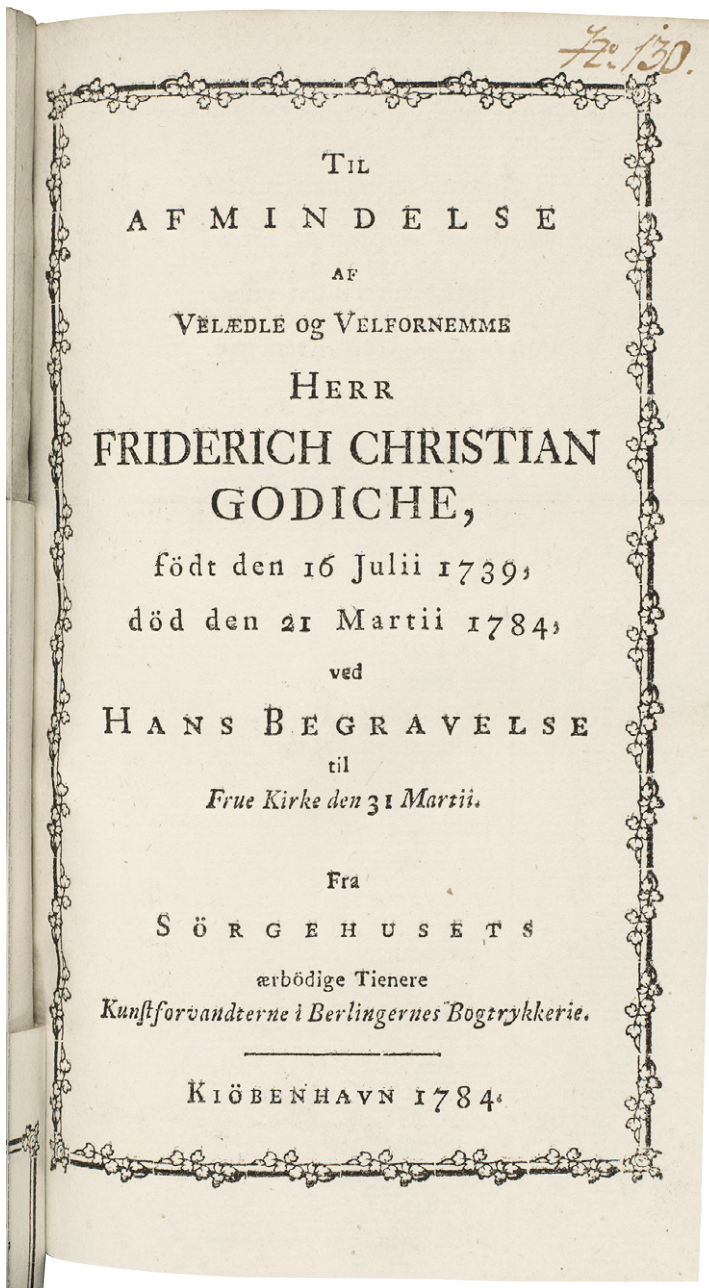
Men hva står det i dem? Der hadde man et problem. Vanlig i genren var jo, at den dødes dannelsesvei, bedrifter, fortjenester og hans fromhet og dyd beskrives. Den avdødes liv blir fremstilt som eksempel og “mønster” for de etterlatte. Dette innslaget mangler her fullstendig. La

⁷⁹ Emil Selmar, “Den danske Bogtrykkerslægt Godiches Historie i Omrids”, i *Aarvog for Bogvæner* 1924, s. 25. Fredrik Christian hadde en farbror med en liknende diagnose, se s. st.

⁸⁰ Frantz Michael Regenfuss, *Auserlesne Snecken, Muscheln und andre Schaalthiere*, København 1758

⁸¹ I, nr. 81A

⁸² F: 22. På tittelsiden står det at A. H. Godiche hadde tre sønner og to døtre.

Afmindelse af ... Friderich Christian Godiche ... død den 21 Martii 1784. Forf. Kunstforvandlerne i Berlingske Bogtrykkerie. Motto av Ambrosius Stub. Samling Glasing II, 130. Det Kgl. Bibliotek. Danske Samling.

— *Enden, Enden kroner Verket.*

*Du Helgen, agt ei haant om nogen Synders Siel.
Thi du har vel begynåt, men han kan ende vel.*

AMBR. STUB.

Hvo er Helgen og ei Synder
Blandt det faldne Jordens Kiön,
Naar han Regningen begynder
Paa Fortienester og Lön!
Dydens Helte maae beles,
Verdens Viife Daarer blive,
Naar de her ei underskrive
Dommen, som fra Himlen sees.

oss se nærmere på et av diktene som typografisk – bortsett fra de lette rammene på alle sidene – og med sine aleksandrinere og sin retorikk ser ganske barokt ut. Det er undertegnet av søstersønnene E.A.Høpffner og C.C. Berling.⁸³ Mottoet lyder: “Af Guds Naade er jeg det, jeg er” (I. Corinth. 15, 10). Her, og i diktittelen “Hans sidste salige Timer” signaliseres allerede løsningen på problemet. Hans sjelesørger hadde nemlig spurt ham om han ville tilstå sine synder på dødsleiet.

Du Figenblade da til Skjul om Dig ei gjorde,
Men søgde ikkun reen i Christi Blod at vorde.
(...)
Den Hilsen, bad Du, hid til Dine maatte bringes,
At Fred oprettet var imellem Gud og Dig;
Saa, skjønt af Dødens Magt Du skulde undertvinges,
Var Du dig vis paa Liv hos Gud evindeligt.

Denne vekkelsen i siste liten kretser alle de 20 strofer rundt og rundt. Diktets komposisjon går fra 4 strofer *in genere* til 6 strofer om eksemplet David, 6 strofer om den døde F.C. Godiche, og slutter med 4 strofer formaninger og trøst *in genere*. Historien om den “egenraadige” (!) David fra det Gamle Testamentet tjener til *amplificatio*. “Det Lærerige, de [= psalmene] vor Eftertanke byde,/ Skal være os til Trøst og til Opbyggelse./ (...) Vi see Guds Kierlighed det Faldne at oprette[.]” *In genere* heter det:

Hvad er Berømmelse for Kunst og Videnskaber,
Og for det Glimrende, som Verden agter stort?
Al Roes for mennesket sig om et Jntet taber
Jmod det Vidnesbyrd, at være saliggjort;
Mod det, af Hiertet sig en Synder at erkiende,
Og til Forsoneren sig gandske at henvende.

Samme argumentasjonsstrategi ses i de andre sørgediktene. Det uutømmelige og mangfoldige bibelske repertoaret gjør det mulig å hedre familiens avdøde svarte får uten løgnaktig panegyrikk! To av diktene har motto fra Ambrosius Stub hhv. Milton. Stub skriver: “– Enden, Enden kroner Verket/ Du Helgen, agt ei haant om nogen andres Siel,/ Thi

⁸³ F: 25

du har vel begyndt, men han kan ende vel.” I diktet antydes faktisk med et resonnemang *in genere* at salig Godiche “sin Hæder tabde/ Og blev Træl af Sandserne.” Slutten lyder: “Tröst Dig, Slægt! Som lever efter./ GODICHE fuldendte vel!”⁸⁴

Til Friderich Christians mor, enken Godiche, f. Høpffner sin begravelse år 1780 fins det mange trykk. Et nevner i detalj hennes fortenester som boktrykker-forleggerinne: “Faa ere de Bogtrykkerier – / Modsi mig, Verden! – Nei! Du tier –/ Der staae saa ubsmittede/ Af al udspreedt Forargelse –/ Af slette Skrifters Tryk – som dette!/ Hvor hun Principalinde var.” Spesielt nevnes *Det Danske Atlas*.⁸⁵

To av diktene egner seg godt som avslutning, siden de viser “die Ungleichzeitigkeit” (Ernst Blochs uttrykk) av ennå rådende barokke trekk og nye former og stilgrep som sameksisterte mot slutten av 1700-tallet. Begge sørgediktene har navngitte profesjonelle forfattere.

Gert Diderich Buch, kantor i København, diktet (og komponerte? Trykket er uten musikknoter) en hel kantate til begravelsen.⁸⁶ Trykket er i det smale oktav-formatet, et lite hefte som man kunne ha i hånden under gudstjenesten. Det inneholder to koraler, en arie, en koral, en solo, et recitativ, en duett, en koral. Dette ble sikkert oppført under begravelsen. Tekstdelene er religiøs-liturgiske, med formaninger *in genere* om livets korthet og trøst til de etterlatte. Koralen “Efter Jords Paakastelsen” har tre strofer, dedisert *in specie* til “Dig, Madame Godiche! (...) Du Verden Mønster gav,/ At utrettet Flid er Baade/ For enhver,/ Hvor der er/ Natur og Naade.” Hun har “ved Flid/ (...) sin Tid/ Anvendt at gavne”. I koralen heter det: “Saligt! Hvor Natur og Naade/ Paa den Maade/ Samles, som i Hendes Siel!” I resitativet står det “Vi har tabt i Dig en kjær Veninde!/ Din Virksomhed,/ At gjøre Godt, var stor! Ja denne bliver ved!/ Du spreder Glands paa Dine Dage.” Koret slutter med den topiske konstateringen: “Algode! Vel Du altid gjorde/ J hva Du gav, i hvad Du tog.”

Det andre trykket er i kvart folio.⁸⁷ Layouten på tittelsiden – sentrert, med forskjellige skriftstørrelser – likner barokke sørgedikt, men er satt i antikva. Diktet har tittelen “Elegie ved Graven”. Det er på tre sider og vrimler av tankestreker. Det har 7 ulike lange strofer, fra 8 til

⁸⁴ N: 21

⁸⁵ E.A.H. Møller om sin tante, II, nr. 107.

⁸⁶ N: 20

⁸⁷ F: 24

Portrett av Anna Magdalena Godiche, f. Høppfner af U. F. Beenfeldt.
Fra *Aarvog for Bogvenner VIII*, 1924.

16 linjer som skifter mellem 6 og 3 jamber. Forfatteren er den senere historikeren Berthel Christian Sandvig (1752-1786).⁸⁸ Han skrev det i 17-års alderen.

Saa tabte Danmark Dig, Du uforglemmelige! –
 Saa tabte Verden Dig! –
 Et Tab som dette maae i flere end et Rige
 Med Sorg udbrede sig –
 Hvis Du har nogen Tid, ved manges Vel at fremme
 Fortient – o Borger-Dyd!
 En Krands – da var det her – hör tusend Skialdres Stemme! –
 Hör tusend Harpers Lyd!

Slik hyller man en bortgått statsmann. Etter dette blir tonen mere personlig og intim. Den avdøde roses for sin oppriktighet, pliktoppfyllelse, arbeidsomhet, sitt edle, rettskafne hjerte og sin ærlighet. Største delen av teksten handler imidlertid om forfatterens og de etterlattes smerte. Her er de delvis ordrette overensstemmelsene med Ewalds dikt om Arnsbachs død ikke tilfeldige:⁸⁹

Saa slaer da ikke meer det ædle – milde Hierte –
 Slaer evig ikke meer! –
 Og os – som leve end – Os levnes ikkun Smerte
 Ved det begrædte Leer –
 Ak kunde Klage, Suk, og modig Graad oplive
 Den som var för vor Lyst –
 Men Dödens Trone staaer med Skræk – hvo kan fordrive
 Ham af det kolde Bryst? –
 Og aldrig skal du – Dyd! – du Gienskin af den Höye –
 Ak – aldrig skal du meer
 Nedsmile Lyst til os, af dette brystne Øye –
 Ak aldrig – aldrig meer! –

⁸⁸ Sml. om Sandvigs tilknytning til Godiches trykkeri Ilsøe, s. 144. Se også fotn. 32 ovenfor.

⁸⁹ Ewalds dikt er fra 1772. Hans *Samlede Skrifter* kom 1780ff., de to første bindene ble trykt hos Nicolai Møller.

Den obligatoriske slutten i sørgedikt, teodicéen, lyder også her: “Gud (...) Din Godhed og Din Vrede/ Er ubegribelig – / Alt hva Du gjør er godt – det Onde Du tillader,/ Er Sæd til Salighed –”

Et sted må min fortelling slutte. Kanskje her. Godiches formue kom til Berling-familien. Høpffners ble splittet på mange søsken, og trykkeriet solgt 1795. Fra den gamle Høpffners tid fantes ennå “En Reol med Skuffer, hvori endeel gamle udskaarne Træfigurer som forhen haver været brugelige til Bryllups- og Liig-Vers (...) men nu for Tiden ey af Værdie, hvorfor de her ikkun anføres til 20 rdl.”⁹⁰ Møllers trykkeri klarte seg gjennom byens brann 1795, men det gikk etterhvert nedover med det; 1833 ble det oppslukt av et annet trykkeri. Berlings Tidende består, som vi vet. Dvs. eier er det belgiske mediakonsernet De Persgroep.

V. Kort og godt om leilighetsdiktingens funksjoner, estetiske verdi og utvikling mot 1800

For å sammenfatte resultatene av min undersøkelse, kan jeg jo først innrømme at genren på 1700-tallet ikke er “den hurtigste knallert på molen”. Det dreier seg her om brukslitteratur, om bestillingsarbeider av grunnleggende affirmativ karakter. Den obligatoriske panegyriken har funksjonen av å opprette “Ein Denkmal der Ehren”⁹¹ for adressatene og å bekrefte en del gode, gamle moralske og samfunnsrelevante idealer. I bryllupsdiktningen er det gitt at kjærligheten, ekteskapsinstitusjonen og brudeparets trofasthet, dyder og lykke skal hylles. I sørgediktene gjelder *nihil nisi bene*. Og bekreftelse av at hva Gud gjør – “der Vorsicht Rath”! – er rett. Trøsten for de sørgende er gjerne ambivalent: *memento mori* skal skremme menigheten til fromhet, men vissheten om at den døde har det bedre nå i himmelen enn han hadde det her på jorden er beroligende. Det fins altså en del ikke reflekterte motsigelser og åpninger i disse tekstene, selv om de er affirmative av intensjon. Disse har min nærlesning bragt i lyset. Den andre grunnen til genrens tradisjonalisme er, at denne poesien er håndverksmessig fremstilt, med hjelp av den klassiske retorikkens og barokke poetikkens regler, og opererer med et repertoar av motiv, topoi og sitater fra de s.k. litterære “autoriteter” (f.eks. “*Amor vincit omnia*”, Vergil). Og med mytologiske og religiøs-bibelske referanser. Dvs. det er en diktning uten krav på origi-

⁹⁰ Sit. etter Ilsøe, s. 163.

⁹¹ Bryllupsjubileet av A.H. og Anna Magdalena Godiche 1753, B: 51.

nalitet og innovasjon. Fagtermen *inventio* sikter ikke på å oppfinne noe, men på å finne de til formålet passende *ready mades* i det uuttømmelige reservoaret fra antikken av. Slik diktet alle, ikke bare leilighetspoetene, til langt inn i det 18. århundre. Først med geni-estetikken ble denne oppskriften obsolet. Og etterhvert ble repertoardiktning bare anvendt i leilighetspoesien. *Verk*-diktningen plasserte seg nå som den eneste *kunst*-litteraturen og definerte seg gjennom nedsettende avgrensning fra repertoar-diktningen.⁹²

Når dette er sagt, og ut fra materialet mitt, må man konstatere at leilighetsdiktningen som regel er skikkelig profesjonelt laget. Selvfølgelig fins det kvalitetsforskjeller. I et av våre dikt distanserer seg forfatteren fra pamfletter og viser fra Gammel Strand.⁹³ Der lå faktisk "Avisé Kontoret" som var beryktet for sine vulgære utgivelser.

Men boktrykkerne profiterte av de gode kontakter de hadde til forfattere, professorer og andre akademikere fra Holberg til Ewald. Det lønte seg å se nærmere på hva som sies i diktene og hvordan de er laget. Da må man slå fast at deres forfattere råder souverent over det store motiviske og formale barokkrepertoaret. Og at de etterhvert risikerer noen innovasjoner. Med hensyn til retorikkens *decorum*-regler er de dramatiske kontrastene neddempet, siden det nå er jevne borgere, ikke adelsfolk som er adressatene. Bragdene som selebreres er ikke slottsnybygg eller seierrike slag, men flid og rettskaffenhet, rettskaffent hjerte, lyst til sparsommelighet, nøysomhet, veldedighet, håndverkerens yrkesskikkelighet, husmoderens pliktoppfyllese – og, når de som enker skjøtte bedriften: deres forretningsdygtighet. Versformene varieres mer og mer, selv om aleksandrinerne er i bruk til slutten av det 18. århundre. Leilighetsdiktene har ikke lenger funksjon av å pleie et klient-patronasjeforhold, de skrives og sirkulerer nå i familiens og delvis venners krets. Hvis Guder i det hele tatt dras inn, så er det ikke lenger Venus og Mars, men Minerva og Hermes.⁹⁴ Forfatterne finner, kombinerer og arrangerer ferdige byggeklosser fra repertoaret med stor oppfinnsomhet, fleksibilitet og variasjon for den konkrete

⁹² Sml. Stina Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässansrepertoarernas framväxt, blomstring och tillbakagång*, Göteborg 2011, s. 15-17 og s. 173-178. Horace Engdahl, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt*, Stockholm 1986, s. 37 og s. 38.

⁹³ I motsetning til andre metapoetiske innslag argumenteres det her synkront (distansering fra samtidens dårlige litteratur), ikke diakront (kritikk av det gammeldagse repertoaret)!

⁹⁴ Sml. Auken, op. cit. s. 97-101.

anledningen og for de aktuelle adressatene – tross de genretypiske konstantene. Med all gjenbruken av repertoarelementene er de aldri plagiat. Jeg har i mitt material funnet mange indirekte biografiske, ideologiske og mentalitetsmessige opplysninger og indisier. Bl.a. ble klan-dannelsen, det sosiale inngifte, veldig tydelig. Den faktiske nødvendigheten av mannens ærbarhet for forretningen og kvinnens dyktighet for “das ganze Haus” kom frem; det dreier seg her ikke bare om klisjéer. Iblant må man lese symptomatisk, danne hypoteser ut fra tekstslige spor, og fylle lakuner med viten fra andre kilder. Da kunne jeg forsiktig sette ord til ellers skjulte spenninger og fremgangens omkostninger i det offisielt så harmoniske og vellykkede borgerlige liv og bak den øyensynlige religiøse og borgerlig-ideologiske legitimasjons- og harmoniseringsdiskursen.

Dette gjaldt f. eks. de mange familie- og bedriftssjefers for tidlige død rundt 40-års alderen, kvinners missfødslar og død i barselssengen, tidlig barnedød. Videre lærlingstrakasserier gjennom mesterne og svennene. Og altså den spesielle giftermålspolitikken. Den umyndig forklarede Friderich Christian Godiche hadde en farbror som også var mentalt ufør og levde i sin søsters, Ernst Henrich Berlings kones hushåll.

Rent personallhistorisk er bryllupsdikt som kilder ganske magre.⁹⁵ Det henger sammen med ytterligere en genrekonvensjon: slike tekster skal ikke kolportere individuelle trekk og triviale omstendigheter. De skal demonstrere det idealtypiske, det eksemplariske og formidle de ideologiske normene. At de i vårt tilfelle allikevel oppviser antydninger eller manifeste informasjoner om konkrete forhold og spor av dysfunksjonalitet, regner jeg forfatterne til gode – det er selvsagt der, diktene er mest interessante for oss i dag. Delvis mot sine intensjoner har disse tekstene avdekket interessante og relevante aspekter av de innvolvertes liv og indre konflikter, genrens funksjon og litteraturens potensiale.

Den håndverksmessige profesjonaliteten kan f.eks. avleses, der den gamle bruken av repertoaret begynner å gå over i intertekstualitet, dvs. tradisjonsbearbeidelse isteden for selvfølgelig felleseje og bruk av repertoaret. B.C. Sandvigs elegi i anledning av Anna Magdalena Godiches begravelse har påfallende overensstemmelser med Ewalds sørge-dikt over Arnsbach. Det er ikke tilfeldig, og det gjelder ikke bare den

⁹⁵ Det samme gjelder for sørgediktene, men de suppleres i fullstendige “sørgeprogram” av en likprediken og et “testamente” som inneholder biografisk stoff. Sml. Harald Ilsøe, *555 danske Selvbiografier og Erindringer*, 1987, s. 22-28.

frodige forekomsten av utropstegn og tankestreker. Særlig har Sandvig betjent seg av de “brustne Øie”, “Hierte Slaar ikke – evig ikke meer! -”, “Gienskinn af den Høie”, “blodig Graad”, “kolde Bryst” og “forgjeves” i Ewalds 5., 6. og 7. strofe. Men han har ikke plagiert den andres dikt, som mine sitater viser. Det samme kan man si om de forfatterne som har lest aktuelle tyske tidsskrifter for å aktualisere det gamle repertoaret. En av *Ghost Writers* som gratulerte til postulatet i svennenes navn⁹⁶ har tatt mottoet fra F.S. Bocks tidsskrift *Der Einsiedler*. Man kan kjenne igjen noen av trykkets tanker fra Bocks historikk av boktrykkerkunsten – men ingen enkelte steder i gratulasjonstrykket er direkte kopiert. Forfatterne våre er bibelfaste, og man finner i tekstene spor av samtidens teologiske debatter, nye nøkkelord dukker opp som natur og sunn fornuft. Emnet teodicé opptok sinnene.⁹⁷ Den festlige ‘kjærlighedskjeden’ har alltid stått på tvers av kirkens seksualmoral.⁹⁸ Når det 1767 står om skapelsen: “Hvo har [dens] Kieder talt”⁹⁹ blir det tydelig at den platonske naturfilosofien som ligger bak toposet ikke er kompatibel med Bibelens lære: Man garderer seg umiddelbart for det livs- og verdensbejænde nyplatoniske tankesystemet som ligger bak. I datidens naturvitenskap var *the Chain of Being* derimot stort sett akseptert. Den viste seg senere å kunne transformeres til Darwins og Haeckels verdensbilde!¹⁰⁰

Innblikket i verkstedene viser at de fleste av våre forfattere var litterært og teologisk utdannede akademikere, profesjonelle skribenter og litterater. De *outer* seg ikke som genier i leilighetsdiktene sine. Det forbyr genren, som Ewalds dikt til Arnsbergs og G.Ch. Berlings andre ekteskap ufrivillig demonstrerer – i sine overskridelser av genrekonvensjonene.¹⁰¹ De to litterære kretsløpene som man med hensyn til adressatgruppene og distribusjonsformene må holde især for overhodet å gjøre leilighetsdiktingen synlig – den ennå barokke oppdrags- og brukslitteraturens vs. den innovasjonssøkende høylitteraturens, hhv. forlagslitteraturen vs. de privat sirkulerende leilighetstrykkene – ikke

⁹⁶ J: 1, se ovenfor s. 125f.

⁹⁷ Sml. om dette tema i høylitteraturen *DLH* 4, s. 261-266.

⁹⁸ Sannsynligvis var det Marsilio Ficino med sin kjetterske bok *El Libro dell' Amore*, 1544, med mange nye opplag og oversettelser, som populariserte toposet i renaissancen. Det eneste eksemplet for et bryllupsdikt i Martin Opitz' innflytelsesrike poetikk, *Buch von der Deutschen Poeterey*, 1624, utfolder kjærligetskjeden.

⁹⁹ E: 64

¹⁰⁰ Sml. Lovejoy, op.sit., kapitlet VIII.

¹⁰¹ Se analysen i *Dansk litteraturhistorie* 4, s. 434-438. Se også Auken, *Eftermæle*.

bare eksisterte i anakronistisk samtidighet, men de må ha overlappet hverandre i forfatterpersonene. Studenter skrev leilighetsdikt og blev senere historikere eller teologer. Noen av dem som skrev leilighetsdikt anonymt ble kanskje “riktige” diktere. Muligens bedrev de fortsatt leilighetspoesi mer eller mindre i hemmelighet, som Ewald, på samme tid som deres brukslyrikk-kunder trykte og ga ut bøker med deres litterære *kunst* eller vitenskap. Den utbredte metapoetiske refleksjonen i våre dikt vitner om en problembewissthet, eller snarere selvironi, som man lekte med og kunne fylle formatet med, den var jo topisk allerede på 1600-tallet, lenge før Thøger Reenberg, nemlig siden Horats.”¹⁰²

Genren ble omsider droppet hhv. banalisert i det 19. århundre. En av grunnene må ha vært, at dogmene som den tjente til å sementere, mer og mer ble satt i tvil: forsynets styring av alt, eneveldens gudgitte evige orden, dydens, flidens og underdanighetens og pliktens verdi i standssamfunnet, laugvesenets tyranni, det fjerde bud, ektenskapets velsignelse som garanterte “ro” – et nøkkelord i bryllupsdiktenes avsluttende gode ønsker – dvs. ro fra seksuelle fristelser!¹⁰³ Den representative offentlighet og åpenheten som preget “das ganze Haus” var under avvikling: Stedet for kjernefamiliens intimsfære ble separert fra produksjons- og politikksfærens offentlighet. Panegyrikk og idealisering falt ikke så lett etterhvert. De gamle gode *inventiones* var anakronistiske. En annen grunn er at genren, med sin karakter av repertoar-diktning og bestillingslitteratur, kollaberte under presset av *kunsten*. Det gamle dikt-håndverkets grep og regler lærtes ikke lenger i gymnasene og på universitetet. Nå skulle kunsten være fri fra regler, og heller ikke åpenlyst skrives mot betaling. Den hadde ambisjoner i retning av: “O var min Følelse nu Røst!”¹⁰⁴ Dette er jo ikke mulig. Og det skulle, om det hadde vært mulig, oppdragsgiverne ikke ha kunnet bruke til noe.

¹⁰² Sml. Kim Lembek, *Den danske verssatire 1652-1742*, 1999, s. 9, s. 68, passim.

¹⁰³ I den forstand at disse teokratiske visshetene hørte til genren, sto sensuren ikke i veien for leilighetsdiktnings utfoldelse. Tvertimot må den ha fungert som kvalitetskontroll, parallelt med selvsensuren av hensyn til oppdragsgivernes/ adressatenes forventninger. Sensorene var dessuten forfatternes professorer ved universitetet – f.eks. J. P. Anchersen og C. F. Wadkiær! Wadkiær skrev selv leilighetsdikt. Sensurens opphevelse i Danmark som stimulans for trykkeri-, bok- og avisbransjen betones sterkt i *DLH 4*.

¹⁰⁴ E: 4

SUMMARY

WALTER BAUMGARTNER: *Forsynet, giftermålspolitikken og døden i leilighetsdiktningen til Københavns boktrykker-klan Godiche, Høpfner, Berling og Møller*

At the beginning of the eighteenth century four of the most important publishing houses in Copenhagen were owned by a clan of printers that included immigrants from Germany: Høpfner, Godiche, Berling and Glasing/Møller. My case study examines the occasional poetry written for weddings, apprentices' final examinations and bereavements. This genre, which has always been considered as of little value, is here taken seriously, with its roots in baroque rhetoric and poetics. It is accorded an aesthetic value and various social and identity-building functions. This is utilitarian poetry (*Gebrauchslyrik*) for the prosperous artisan class, which circulated privately or semi-publicly in the form of elaborately designed single sheets or small booklets. The authors were often students or poets who wanted to earn some money. In addition to the explicit content, symptomatic gaffes and omissions shed light on facts and problems concerning 'das ganze Haus', the (consanguineous) marriage, the succession, religion and the breaking down of the guild system. The baroque repertoire of topoi and forms soon became inadequate to deal with more recent social and aesthetic developments, and occasional poetry gradually declined after 1800.